

Istraživačko novinarstvo

**ISTRAŽIVAČKO
NOVINARSTVO**

Sarajevo, 2009.

Istraživačko novinarstvo

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung

Za izdavača: Helmut Kurth

Autori: Mladen Mirosavljević

Gordana Vilović

Michael Kunczik

Lektura: Zinaida Lakić

Korice: Dražen Grujić

Štampa: Amosgraf d.o.o., Sarajevo

Tiraž: 300 primjeraka

Sva prava zadržava:

Friedrich-Ebert-Stiftung

CIP-Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

070.41:001.891](497.5/.6)

MIROSAVLJEVIĆ, Mladen

Istraživačko novinarstvo / [autori Mladen
Mirosavljević, Gordana Vilović, Michael Kunczik].
- Sarajevo : Friedrich Erbert Stiftung, 2009. -
107 str. : ilustr. ; 21 cm

Bibliografija: str. 102-106 i uz tekst

ISBN 978-9958-9036-6-3

1. Vilović, Gordana 2. Kunczik, Michael

COBISS.BH-ID 17777158

Sadržaj

1. Istraživačko novinarstvo u BiH (Mladen Miroslavljević).....	5
2. Pogled na istraživačko novinarstvo u Hrvatskoj (Gordana Vilović)	64
3. Istraživačko novinarstvo i ratno izvještavanje: <i>Embedded Journalism</i> (Michael Kunczik)	79

Mladen Mirosavljević

Istraživačko novinarstvo u BiH

Moć medija

Ono što sada, početkom XXI vijeka, nazivamo *komunikacijom*, koja više ne razlikuje sredstva od ciljeva – zaista predstavlja lijek za sve, jednu ideologiju, „utopiju“ – kako to kaže Philip Breton. Ako u nekom preduzeću vlada nepovoljna klima, to je stoga što direkcija ne komunicira na pravi način sa sindikatima i radnicima. Ako se neki proizvod slabo prodaje, to je zato što ima lošu „komunikaciju“. Ako neka institucija trpi zbog loše predstave koju o njoj ima javnost, uzrok se može naći samo u „deficitu komunikacije“. Kad su Irci odbili da glasaju za Lisabonski sporazum, to se dogodilo zato što su im pojedini ulozi, namjere i sadržaj teksta bili nedovoljno razjašnjeni. Kad dijete u školi dobije slabu ocjenu, to je stoga što nema dobru komunikaciju sa roditeljima, odnosno zato što ne postoji dobra saradnja između roditelja i profesora; a možda i stoga što je učenik stidljiv pa ne zna da se nametne profesoru. Ako se neki par rastao, ne treba biti previše mudar da bi se shvatilo da je među njima postojao problem komunikacije. Bračni savjetnik može samo pokušati da ponovo uspostavi pokidane veze. Komunikacija ima odgovor na sve. Morala bi znati i umjeti da riješi sve konflikte i prevaziđe sve teškoće. Pod vladavinom takve utopije, novi *credo* bi mogao glasiti „Komuniciram, dakle postojim.“ Društveni poredak bi želio da bude transparentan, lišen tajni, ali da brine o postojanju konsenzusa, i tu se na sceni pojavljuju mediji.

Kome bi društvo moralo povjeriti brigu o izboru televizijskih programa i članaka za objavljivanje u novinama? Nekolicini ili svima? Jedino je tržište sposobno da uz pomoć mehanizama konkurencije onemogućí malu grupu ljudi – političku partiju ili

društvenu kategoriju – da bira u ime drugih. Demokratija se suprotstavlja upravo tome da privilegovana manjina daje sebi pravo da govori medijima šta moraju da kažu, a svima nama šta moramo da čitamo ili gledamo.

Tamo gdje nema slobodnih medija, nema ni ličnih ni političkih sloboda, tamo gdje su mediji spriječeni da se distanciraju, da koriste slobodu riječi u suočavanju sa onima koji sanjaju da ih potčine, sa ljudima na vlasti, prvenstveno političarima, zaključak se, dakle, sam nameće: *Nema slobode bez slobodnih medija*. Istovremeno, mediji nisu slobodni ni tamo gdje djeluju podvrgnuti drugim, a ne tržišnim zakonitostima, napisao je Francis Balle, a to neprestano ponavljaju svi koji pričaju o medijima. I oni koji u njima rade i oni koji u svom vlasništvu posjeduju i medije, ali i političari.

Televizija, film, knjige, časopisi, radio, dijelovi su kulturne industrije – muzičke, filmske, izdavačke, kojima se rasprostriru određeni sadržaji, koji zatim uobličavaju pogled na svijet, proizvode željene promjene, oblikuju stil života i način mišljenja, a sve to stvara jednu specifičnu vezu sa dominantnom političkom i ekonomskom ideologijom. S obzirom na to da postoji povezanost između medijskih konglomerata, s jedne, i korporativnih kompanija, s druge strane, sasvim je jasno da globalni mediji moraju zbog takve veze podupirati i podsticati razvoj potrošačke kulture i stila života, kao i samu korporativnu ideologiju, koja je prije svega u službi odbrane interesa multinacionalnih kompanija. Globalni mediji su najefikasnije sredstvo za prenošenje ideja i vrijednosti, kao i njihovo rasprostiranje širom svijeta.

Komercijalizacija (koja čini suštinu funkcionisanja globalnih medija) podrazumijeva finansiranje medija od prodaje reklama, a njeno dalje globalno širenje će još više podsticati potrošnju i potrošačku kulturu, dok će individualizam i individualna sloboda izbora biti osnovno poželjno društveno stanje. Ovakvo nametanje vrijednosnog sistema potencira materijalističke vrijednosti, slabi osjećanje prema drugima

i teži da umanja duh zajednice i snagu komunalnih veza. To, opet, smanjuje snagu otpora silama tržišta.

Stvaranje stvarnosti postalo je ključna preokupacija medija tokom druge polovine 20. vijeka. Događa se samo ono što je prisutno u medijima, a istina je samo ona koju definiše globalni medijski sistem. U konkurenciji medija, istinitija je ona istina koju plasira finansijski i politički moćnija medijska kuća. Osim razlike između istine i laži, oblast etike je takođe pala pod uticaj globalnih medija. Mediji definišu moralno i nemoralno, povezano sa religijskim kategorijama Dobra i Zla.

Istraživačko novinarstvo

Koje su specifičnosti istraživačkog novinarstva? Kako razlikovati istraživačko od „običnog“ novinarstva i može li se ta razlika strogo definisati? Koja je uloga istraživačkog novinara? Šta je to istraživački urednik? Kako je istraživačko novinarstvo nastajalo i kako se razvijalo? Kakva je uloga istraživačkog novinarstva danas? Pitanje ŠTA JE ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO još uvijek izaziva rasprave čak i među samim novinarima praktičarima, pa i teoretičarima medija.

Jedni su uvjereni kako je ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO vrhunac novinarskog umijeća, te smatraju da su istraživački novinari posebna vrsta novinara. Drugi smatraju da je ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO tek pomodni naziv, samo način da se drugačije označi dobro, staro, temeljito novinarstvo, koje se nije moglo zamisliti bez neprekidnog trčanja za vijestima, cjelodnevno „deranja kože na cipelama“. Dakle, postoji li uopće istraživačko novinarstvo? Ako postoji, po čemu se razlikuje od „običnog“ novinarstva?

Samo dobro novinarstvo, ili više od toga? Istraživačko novinarstvo definitivno postoji i kao teorijska kategorija i u praksi. Iako je neosporno da istraživačko novinarstvo u osnovi jest dobro, kvalitetno

novinarstvo, ono ima i specifičnosti. Već sam naziv upućuje na istraživanje, na dublje, podrobnije bavljenje nekom viješću, temom, fenomenom ili osobom. Šta čini istraživačko novinarstvo posebnim pokušajmo objasniti podsjećanjem na stalnu dvojbu: da li je uloga novinara samo da neutralno prenosi informacije od izvora ka korisniku ili novinarstvo, na temelju čvrstih zanatskih, etičkih i moralnih kriterija, treba pokušavati objasniti i „popraviti“ stvarnost? Krajnje pojednostavljeno mogli bismo reći da je „obično“ novinarstvo prenošenje informacija, a istraživačko novinarstvo „kopanje“ ispod površine. Nije slučajno da je naziv jednog od najboljih priručnika istraživačkog novinarstva „Stremi visoko, kopaj duboko“ (*Aim high, dig deep*, Lucinda Fleson).

„Novinar istraživač je osoba koja se, bez obzira na medij u kome djeluje, bavi otkrivanjem istine i utvrđivanjem koliko se od nje odstupa. Opšti naziv za takvo djelanje je istraživačko novinarstvo i ono se od naizgled sličnih aktivnosti kojima se bave policija, advokati, revizori i nadzorni organi razlikuje u tome što nije ograničeno predmetom istraživanja, ne temelji se na zakonu i u bliskoj je vezi sa publicitetom.”¹

Istraživačko novinarstvo, koje ima za cilj da razotkriva korupciju, nezakonitosti i ostale aktivnosti koje su u suprotnosti sa javnim interesima, ne predstavlja tradicionalnu praksu među novinarima zemalja postsocijalizma. Postoji i nerazumijevanje o tome šta je u stvari istraživačko novinarstvo, pa se u nekim slučajevima čak i članci zasnovani na informacijama dobijenim od neke specifične interesne grupe o navodno sumnjivim potezima nekog oponenta kategoriziraju kao istraživačko novinarstvo. Čine se pokušaji da se novinari ovih zemalja obuče za tehnike istraživačkog novinarstva. Mreža centara za obuku medija u jugoistočnoj Evropi (SEENPM), uz pomoć Danske škole novinarstva, organizovala je obuku za

¹ Hjuo De Berg, *Istraživačko novinarstvo*, Clio, Beograd, 2007.

nastavnike istraživačkog novinarstva u 11 zemalja i podstakla ih da formiraju mrežu. Jedan od instruktora, Saša Leković iz Hrvatske, pokušao je formirati istraživački tim u okvirima najveće hrvatske medijske kuće Europapress holdinga, ali je projekt doživio neuspjeh. Uopšte, izdavači, kao ni vlasnici medija, većinom ne podstiču istraživačko novinarstvo, pa pokušaje uvođenja ove prakse uglavnom podržavaju nevladine organizacije i strani donatori. U Estoniji, na primjer, izdavanje knjige sa tekstovima o istraživačkom novinarstvu je finansirala američka ambasada. Jedan strani vlasnik medija u Estoniji daje nagradu od 2.900 eura za istraživačke članke koje bira nezavisna komisija, a sličnu nagradu ima i Mađarska.

Deset zabluda o istraživačkom novinarstvu

U manje razvijenim medijskim miljeima regiona istraživačko novinarstvo gotovo da i ne postoji, ali se zato termin upotrebljava veoma često. Svakako češće od izraza “nezavisna potvrda informacije” ili fraze “to ne bi bilo etički”. Hajde da raščistimo barem neke zablude u vezi sa famoznim istraživačkim novinarstvom.²

Ova vrsta novinarstva (istraživačko) zaista je njegov vrhunac i ne zaslužuje da se njenim imenom igramo. Na mnogo mjesta možete čuti i pročitati riječi ljudi koji to očigledno nisu čitali. Zbog toga se čini potrebnim napisati šta nije istraživačko novinarstvo i rasvijetliti one predrasude koje se, čini se, najčešće pojavljuju u svakodnevnom poslu, razgovorima, pa i medijima.

1. Koristim Internet – ja sam istraživač. Osam sati pretraživanja Interneta je korisna i pohvalna aktivnost, ali nije dovoljan uslov da se priča na kojoj se radi nazove istraživačkom. To su svakom dostupne

² Branko Čečen, Deset zabluda o istraživačkom novinarstvu, www.mediacentar.ba

informacije, pa je priča prije “prikupljačka”. Osim toga, informacije na Internetu, naročito one najzanimljivije i najprovokativnije, često su teško ili nikako provjerljive.

2. Ja sam ekskluzivac – ja sam istraživač. Ekskluzivan materijal nije automatski i istraživački. Automatsko objavljivanje informacija dobijenih od jednog izvora, ma koliko podržanih dokumentima i drugim dokazima, ne može se smatrati istraživačkim novinarstvom. To je, eventualno, ako se informacija pokaže tačnom, tek obećavajući početak, ne čak ni istraživanja, već analize kojom se dolazi do odluke da li istraživanje uopšte i početi. Ako se informacija odmah objavi sa nekoliko brzih provjera, teško se može reći da je novinar do toga došao svojim radom. Prije će (ne i neophodno) biti da je neko preko novinara uspješno plasirao u medij informaciju koja odgovara interesima informatora.

3. Istraživačkog novinarstva ovdje neće biti sve dok ne bude mnogo novaca u medijima. Ova tvrdnja nije sasvim tačna. Postoje u regionu mediji koji imaju sasvim dovoljno novaca za istraživačko novinarstvo, čak i za istraživačke timove, kao na Zapadu. Ali vlasnici obično žele profit bez većeg ulaganja, a uredništva najčešće ne znaju kako bi istraživače ili njihove timove uopšte organizovala. Nedostaje i svijest o (osim ostalog) mnogobrojnim materijalnim i finansijskim koristima od istraživačkog novinarstva. Na kraju, ne mora svako istraživanje biti skupo, i ne mora svako istraživanje angažovati čitavo radno vrijeme jednog ili više novinara u toku mjesec ili više dana. Vrijeme se može i bolje rasporediti i organizovati. Dakle, možda ovdje neće biti istraživačkog novinarstva kao što je ono na Zapadu dok ne bude toliko novca, ali ga, ipak, sasvim lijepo može biti.

4. Istraživački novinar je kao Indiana Jones: hrabar, ultra-obaviješten, avanturista i krstaš (a i dobro izgleda). Istina je da (dobar) istraživački novinar ne može biti svako, ali su za taj posao prije svega potrebne sljedeće osobine: upornost, radoznalost, strpljenje, volja za učenjem, timski duh, određeno predznanje iz matematike, smisao za kombinatoriku, sposobnost duge koncentracije, smisao za rad s ljudima, vrsta istrajne strasti za pronalaženjem istine. Ovaj opis više liči na nekakvog profesora, što i jeste alternativna ličnost Indiane Jonesa, jedino što Steven Spielberg ne snima filmove o njegovim predavanjima i dugim satima čitanja i kopanja po arhivama. Iz istog razloga, istraživačkog novinara ni neupućene kolege ne percipiraju kao čitača hiljada stranica dokumentacije, osobu koja visi na telefonu satima i ugovara intervjue, kod kuće čita knjige o svojoj temi, frustrira se oko zatvorenih izvora i šarmira sekretarice raznih kompanija i ustanova... Što je veliki dio njegovog realnog posla. Iz prve, naivne predstave o istraživačkom novinaru, ostaje eventualno hrabrost, samo što prije nje, u pravom istraživačkom procesu, idu i oprez i izbjegavanje opasnosti, koliko god je to moguće. I često je korisnije da izgleda neupadljivo. Na kraju krajeva, šta fali Lari Croft? Istraživački novinari su i žene.

5. Prikupio sam mnoštvo informacija o (recimo) zdravlju, to je bilo obimno istraživanje. Ne, ako niste "prikupili" makar jednu informaciju koja je nedostupna svakome drugom ko ima vremena da se bavi time, te ako ta informacija nije važna velikom broju ljudi, i ako je niste pribavili uspješnim razbijanjem sistema koji je skriva, to nije bilo istraživanje. Samo ste prikupili mnoštvo informacija. Niste ništa istražili. Još ako ste za čitavu stvar angažovali gomilu mladih novinara kojima ste rekli da ih obučavate u istraživačkom novinarstvu, možete se pohvaliti samo temeljnim informisanjem građana. Za istraživačko novinarstvo, preporučujemo, konsultujte stručnu literaturu sa Zapada.

6. Nema demokratskog društva bez velikog bogatstva, a u nedemokratskom društvu istraživačko novinarstvo je osujećeno zatvorenošću institucija, egzistencijalnim strahom potencijalnih izvora i nasilnošću moćnika koji ne podliježu društvenim sankcijama. Ovo nije zabluda, ali nije ni dovoljan razlog da se ne istražuje. Jer, s druge strane, nedemokratska društva su, zbog korupcije i drugih anomalija koje su im u prirodi, u pogledu broja validnih istraživačkih tema, profesionalni Disneyland. Navedene prepreke su upravo to – prepreke koje treba zaobići, tamo gde je to moguće. Uostalom, vjerovatno je da je brzina kojom se jedno društvo primiče demokratiji upravo proporcionalna ne samo količini novca koji stiže sa Zapada nego i brzini suočavanja tog društva sa sopstvenim nedostacima. U čemu istraživačko novinarstvo neobično pomaže.

7. U mojem društvu i tako ne postoje mediji u kojima bih mogao objaviti ovakvu priču. U svim zemljama regiona postoje mediji koje ne finansira ili im nije vlasnik osoba ili kompanija koja je u direktnim ili indirektnim odnosima sa finansijskim, političkim ili obavještajnim interesnim grupama. Osim ovoga, postoje web stranice, agencije, međunarodne produkcijske kuće i drugi koji su uglavnom (u zavisnosti od teme) više nego zainteresovani za ovakav materijal, a obično i bolje plaćaju od lokalnih organizacija.

8. Istraživačko novinarstvo je nepatriotsko jer prikazuje moju zemlju u lošem svjetlu pred svijetom i neprijateljima, uništava ljudske živote i remeti spokojstvo građana. Utvrđivanje činjenica ne može biti ni patriotsko ni nepatriotsko. U tom slučaju, recimo, popis stanovništva, ako su rezultati nepovoljni po “patriotske” političke opcije, ne bi trebalo ni sprovesti. Budžetski deficit, ako je veliki, ne bi trebalo ni izračunavati pošto odbija investitore. A o rezultatu fudbalske utakmice ne treba izvještavati ako je nacionalni tim izgubio. Ako ne želite da uništavate tuđe živote bez ozbiljnog

razloga, provjeravajte činjenice i ne objavljujte ih ako nisu dokazane, to sa dobrim namjerama nema nikakve veze. Ako je nečiji život uništen otkrivanjem tačnih činjenica u ispravnom kontekstu, odgovoran je onaj koji je te činjenice stvorio, a ne kurir koji ih je saopštio. Što se spokojstva građana tiče, ako ih neko pljačka, prodaje im drogu, ili prodaje njihovu djecu kao seksualne robove, i ne treba da je spokojan.

9. Istraživačko novinarstvo se ne isplati finansijski. Kada bi ovo bilo tačno, onda bi zapadni mediji koji se njime bave bili nevladine neprofitne organizacije. A nisu. Kredibilitet i širenje stalne čitalačke publike neobično su važni krupnim oglašivačima koji su spremni na potpisivanje dugoročnih marketinških ugovora. U kriznim situacijama u društvu, kakve su često u regionu, čitavi segmenti čitatelja, gledatelja, slušatelja i surfera okreću se istraživačkim medijima. Kredibilni istraživački mediji, iako rijetkost u regionu, biće prvi izbor ogromnog broja ljudi u vrijeme društvenih previranja. Sve ovo se vrlo lako da preračunati u čistu zaradu. Jedini problem je što istraživanje traži dugoročnu investiciju sa često neizvjesnim rezultatima. Međutim, od nedostatka hrabrosti investitora ne mogu se stvarati ekonomske karakteristike istraživačkog novinarstva.

10. Ovdje niko ne zna kako se zaista istražuje u novinarstvu. Čak i da je ovo istina (a nije daleko od nje), to nije razlog da se to ne nauči. Istraživačko novinarstvo ima mnogo elemenata, faza rada, i podrazumijeva čitave teorijske oblasti iz kojih bi trebalo znati barem osnovne teze i definicije. Ali to nije molekularna biologija i može se savladati uz rad. Dobrom profesionalcu koji poznaje osnove profesije to ne samo da neće biti teško nego će mu biti i veoma zanimljivo. Čitave organizacije nude besplatne programe obuke, stručnu literaturu, pomoć, treninge... Još ako se neko odluči da uloži novac u obuku svojih novinara, koji bi kasnije mogli obučavati druge, te ako

obučeni ljudima obezbijedi uslove da znanja i primijene, rezultati će teško izostati.

Dok redakcija informativnog programa brzo obrađuje dobijene informacije, uglavnom prihvatajući ono što joj vlasti serviraju kao događaje prikladne za pretvaranje u vijesti, istraživačko novinarstvo preuzima sopstveni odabir informacija i na drugačiji način određuje njihov prioritet. Ta razlika ni u kom slučaju nije apsolutna, niti su urednici vijesti toliko pasivni, a novinari istraživači toliko aktivni, kao što ovaj pojednostavljen pristup može ukazivati. Pored toga, komercijalni i javni, nacionalni i regionalni programi veoma se razlikuju. Navedena razlika, u cjelini gledano, ipak postoji. Novinari informativne redakcije primjenjuju informativne kriterijume u određivanju prioriteta događaja koji su im ponuđeni, dok novinari istraživači to rade na osnovu sopstvenih odrednica njihovog značaja.

Istraživačko novinarstvo u BiH

Iako je Bosna i Hercegovina prva zemlja u regionu koja je uvela Zakon o slobodi pristupa informacijama, ni nakon šest godina rezultati njegove primjene nisu zadovoljavajući. Ne postoji mehanizam za efikasnu implementaciju zakona, u čijem tekstu nema ni konkretnih novčanih kazni za prekršioce. Zato bi bilo neophodno uvesti instituciju povjerenika za informacije, čije bi odluke bile obavezujuće, a njegovu nadležnost proširiti i na Zakon o zaštiti tajnosti podataka.

Otvoreno društvo BiH, SOROS Sarajevo, uložilo je za dvije godine oko jedan milion dolara kao pomoć i podršku medijima u Bosni i Hercegovini. Početkom 1995. godine odlučeno je da se provjere efekti ovog angažovanja i utvrdi dalja strategija podrške u skladu sa osnovnim principima Otvorenog društva i realnom slikom medijskog stanja u Bosni i Hercegovini. Ovaj cilj se podudara sa interesom niza drugih činilaca u medijskom okruženju, ali prije svega samih medija da sagledaju sliku svog dosadašnjeg razvoja i perspektive.

Interes za jednim ovakvim istraživanjem još više je osnažen otvaranjem SOROS Mediacentra, čiji je cilj da osigura profesionalnu i tehničko-tehnološku podršku medijima. Preduslov za to je formiranje baze podataka o medijima.

Do ovog istraživanja u Bosni i Hercegovini nije postojala iole cjelovitija slika o medijskoj situaciji, a ni prije rata nisu rađeni projekti takve vrste. Sarajevski SOROS Mediacentar i istraživači Media plana prihvatili su se pionirskog zadatka, pri čemu se nisu mogli osloniti na bilo kakvo dosadašnje iskustvo. Osnovni cilj istraživanja je bio da se za svaki posmatrani medij ustanove sljedeći podaci:

- status (registracioni podaci, pravna pozicija, kontakt ličnosti i adrese);
- vlasnički status (vlasništvo, organizacija);
- ekonomski položaj (odnos prema tržištu, izvori finansiranja, najvažniji rashodi);
- obim programa radija i televizije, dinamika izlaženja štampanih medija;
- slušanost, gledanost, čitanost (efektivno i procjena);
- sadržaj i struktura medija (po oblicima i žanrovima);
- unutrašnja organizacija i organizacija uređivanja i proizvodnje;
- kadrovi;
- izvori i kontribucija informacija;
- tehnički kapaciteti i primijenjene tehnologije (po vrstama opreme i standardima);
- problemi i teškoće sa kojima se mediji susreću;
- planovi i perspektive.

Prikupljeni podaci imaju višestranu upotrebnu vrijednost: stvara se lična karta medija, kontakt-podaci, elementi za uvid u uređivački pristup, profesionalne standarde i tehnologiju, ponašanje na tržištu i odnos prema razvoju, kvantitativni i kvalitativni pokazatelji za izradu analize medijskih trendova u pojedinim medijskim grupacijama ili sistemima. Sporedni ali ne manje važan cilj istraživanja bio je da se

analizom dobijenih podataka dođe do cjelovitije medijske slike ili bar trendova ponašanja i perspektiva razvoja. SOROS Mediacentar odlučio je da izradi osnovnu bazu podataka o bosanskohercegovačkim medijima. Zoran Udovičić, sa grupom saradnika Društva za obnovu i razvoj medija Media plan Sarajevo, ponudio je projekat "Medijska slika BiH" u dvije faze:

I – Baza podataka o medijskim subjektima, sa analizom osnovnih trendova u razvoju medija;

II – Istraživanje medijskog auditorija.

Definitivan izvještaj završen je 25. avgusta 1995. godine.

Na osnovu tog istraživanja zaključeno je da stvaranje lokalnih televizijskih stanica u Bosni i Hercegovini ima kratku istoriju i koindicira sa procesom demokratizacije i političkog pluralizma. Sve stanice nastale su uoči ili u toku rata, a njihovo konstituisanje (ne može se govoriti o transformaciji kao kod radija) zastalo je na pola puta. Uzroci leže, s jedne strane, u ratnim događanjima, koja mijenjaju sve životne i društvene tokove, a s druge u nepostojanju odgovarajućeg zakonskog i šireg društvenog okvira, kao osnove za profiliranje radiodifuznog sistema u cjelini. Donošenje zakonskih propisa u oblasti frekvencija i autorskih prava tek su prvi i nužan korak u tom pravcu. To mora biti praćeno i stvaranjem odgovarajućih mehanizama društvene kontrole, posebno u onim segmentima koji mogu proizvesti i međunarodne implikacije. Presijecanje prisutnih tendencija spontaniteta i stihije će omogućiti stvaranje ambijenta koji će u ravnopravan tržišni odnos stavljati sve subjekte i stimulisati konkurenciju i nezavisni karakter medija. U tom kontekstu predstoji i redefinisane pozicije RTV-a BiH, koja nekadašnju monopolističku poziciju treba da zamijeni pozicijom generatora razvoja i ravnopravnog člana međunarodnih organizacija, sa svim pravima i obavezama koje iz toga proističu. U tijesnoj vezi s time je i pitanje organizovanja javne televizije.

U zamršenom klupku vlasničkih odnosa teško se prepoznaju motivi osnivanja stanica, navedeno je u pomenutom izvještaju. U ovom času

možemo ponuditi više odgovora, koji se međusobno isprepliću: nastojanje da se prevlada komunikacijska blokada, patriotski razlozi u cilju jačanja odbrambene sposobnosti zemlje, nacionalna i vjerska afirmacija, promocija političkih interesa, procjena da se ratna investicija može komercijalno valorizirati u miru. Najčešće se ovi motivi miješaju i tek će u mirnodopskim uslovima (tržište, konkurencija) doći do kristaliziranja stanja. U daljem procesu može se očekivati konstituisanje sistema javne i komercijalne televizije koje neće dijeliti nikakva puritanska granica. Ako se prihvate neka svjetska iskustva, karakter vlasništva neće pri tome nužno određivati i karakter stanice.

Kvalitet (struktura) programske ponude stanica rezultanta je nevelikih produkciono-tehničkih, kadrovskih i materijalnih mogućnosti TV stanica. Proizvodnja vlastitog programa u tadašnjim uslovima bila je veoma skromna, tako da se teško može govoriti o postojanju vlastitog programskog identiteta. Takva vrsta otvorenosti prije se može smatrati vrstom zavisnosti. Pravo programsko profiliranje stanica moguće je tek u mirnodopskim uslovima. Sadašnja kadrovska osnovica izrazito je uska i nerazvijena i vjerovatno će u doglednoj budućnosti biti najveći limit razvoja medija. Perspektiva je u izgradnji cjelovitog sistema obuke i obrazovanja kadrova u saradnji sa visokoškolskim institucijama. Sposobnost ulaganja u kadrove legitimiraće poziciju svake stanice. Dugoročno, cilj je stvaranje medijskog tržišta kadrova.

Tehnička opremljenost stanica je na izrazito niskom nivou. Osnovicu čine poluprofesionalna i amaterska oprema, uz miješanje standarda i proizvođača. Tehnička baza ne omogućava značajni razmah u pogledu strukturalnog poboljšanja i razvoja vlastitog programa. Usvajanje novih tehnologija i prelazak na modernije i funkcionalnije tehničke standarde zahtijevaće uglavnom radikalnu promjenu postojeće tehničke infrastrukture.

U tadašnjim uslovima, kada je većina stanica vodila „ratno knjigovodstvo” i poslovala na humanitaran način, teško da se može

govoriti o postojanju čvrste veze između stvarne ekonomske pozicije i stepena nezavisnosti u njihovom programskom djelovanju. Ekonomsku poziciju stanica karakterisalo je stanje opšte privremenosti. Nepostojanje medijskog tržišta u uslovima ratnog okruženja čini nepouzdanom svaku procjenu u pogledu perspektive rada postojećih i nastajanja novih stanica. Promijenjena je skala vrijednosti i bitno poremećena struktura izvora prihoda i rashoda. Pojedini troškovi se podmiruju fakultativno ili se uopšte ne iskazuju u sistemu poslovanja (pravne i ekonomske barijere preuzimanja satelitskih programa nisu razriješene). Motiv zvani profit jedva se nazire u činjenici da je prihod od reklama i vlastitih usluga najzastupljeniji oblik kod svih stanica budući da je riječ o realno malim materijalnim iznosima. U budućnosti izvori prihoda će sve više zavisiti od kvaliteta programske ponude, zone pokrivanja i ukupne komercijalne sposobnosti stanica u uslovima rađanja medijskog tržišta, čemu i same treba da doprinesu, navedeno je u izvještaju.

Medijsku situaciju u tzv. pisanoj štampi, prema pomenutom izvještaju, karakteriše raznovrsnost, veliki broj poduhvata i atmosfera kratkog daha. Magistralnu liniju bosanskohercegovačke štampe čini 13 dnevnih, nedeljnih, petnaestodnevnikih i mjesečnih listova („Oslobođenje”, „Večernje novine”, „Oslobođenje Ljubljana”, „Bošnjački avaz”, „Bosna Est”, „Zmaj od Bosne”, „Front slobode”, „Naša riječ”, „Hrvatska riječ” (nije učestvovala u anketi), „Tuzla-list”, „Dani” (nisu učestvovali u anketi), „Ljiljan”, „Republika” i „Mostarsko jutro”). Oni su (izuzev „Mostarskog jutra”) ustalili svoju dinamiku izlaženja, izgradili manje-više prepoznatljiv profil, stvorili vlastitu kadrovsku bazu i ustaljenu mrežu saradnika te osigurali izvjestan nivo tehničko-tehnološke opremljenosti.

Sa malim izuzecima, ovi listovi ne spadaju u kategoriju visokog medijskog dizajna. Svi imaju preovlađujući informativno-politički karakter. Oni čine tzv. stabilni dio medijalne slike i efektivnog

uticaja na javnost. Među njima nalaze se listovi duge tradicije i originalnih oblika istraživačkog novinarstva. Gotovo svi imaju veoma širok krug autora iako se kod nacionalno orijentisanih listova izbor najčešće zadržava u nacionalnom korpusu.

Ukupna medijska slika je dosta pluralna. U trendu su informativno-politički, kulturno-edukativni, vjerski i dječiji listovi. To pokazuje da društveni faktori ili pojedinci upravo u ovoj vrsti glasila vide najveću šansu za uticaj na javnost. Zanimljivo je da su u najtežim ratnim uslovima nastajali i listovi posebnih interesnih područja (sport, zabava, muzika). Većina njih nije se mogla održati u kontinuitetu na tržištu, ali je to dokaz da će u relativno stabilnijim okolnostima raznovrsnost štampe, uslovljena potrebama čitalaca i inicijativnošću osnivača, doći do izražaja. Na profesionalnom planu vlada zbrka: neusaglašenost dinamike izlaženja sa sadržajnom strukturom i aktuelnošću, nepoznavanje ciljne grupe, „plivajući” uređivački pristup, odstupanje od ustaljenih žanrova i uređivačkih standarda, nepridržavanje dinamike izlaženja. Ovo je djelomice posljedica ratnih okolnosti, ali i niskog stepena profesionalizma odnosno znanja o tome kako se vode medijske organizacije.

Tehnička osnova gotovo svih listova je veoma siromašna i tek na tragu modernog oblika pripreme štampe. Sa nekoliko izuzetaka, priprema se nalazi u rukama vlasnika kompjuterskih firmi, koje se još uvijek bave svaštarskim poslovima, bez medijske specijalizacije. Krupni grafički kapaciteti su naslijeđeno monopolistički. Ta disharmonija može u budućnosti imati negativne posljedice po razvoj štampe.

Istraživanje nije moglo pouzdano odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri je štampa instrumentalizovana od države, političkih stranaka i drugih institucionalnih i vaninstitucionalnih centara moći. Za tadašnju našu situaciju bilo je karakteristično da su centri uticaja mahom sakriveni. Prema formalnim kriterijima, država je faktor koji najmanje utiče na štampu (pogotovo ako se zna da nema formalne cenzure i da su propisi o informisanju veoma liberalni). Formalno je zanemarljivo i

učešće političkih stranaka. Moglo bi se zaključiti da znatno veći uticaj vrše vaninstitucionalni faktori te pojedinci koji nastupaju u ime institucija. Potpuniji odgovor se možda krije u gotovo apsolutnoj zavisnosti listova od donatora ili vlasnika raznih firmi i fondacija. Podaci o njima su poslovna tajna. Nije zanemarljiva ni činjenica da je postojalo i „sivo tržište” donacija.

U odsustvu medijskog tržišta tiraži listova nisu rezultat efektuiranog kvaliteta, interesa publike i snalaženja u konkurenciji. Inostrana izdanja, paralelna domaćim, manje-više su komercijalna i izdržavaju lokalna nekomercijalna izdanja. Tržište štampe je isparcelisano; svako čita samo svoju štampu; ratni uslovi i blokada pojedinih gradova ne dozvoljavaju njen izlazak na šire prostore. Tako su mnogi listovi širokog sadržajnog dometa u stvari lokalni.

Sarajevo je i dalje najrazvijeniji centar štampe. On zadžava i vrlo široku pluralnu lepezu po različitim kriterijumima: medijskim, nacionalnim, političkim, vjerskim, interesnim. Gdje buja politička raznovrsnost i snaži duh različitih društvenih i kulturnih inicijativa i akcija nastaju i novi mediji. Uočljivo je da se stvaraju dva medijska fronta: građanski odnosno multikulturni i nacionalni.

U dosta neregulisanoj medijskoj situaciji, sa padom profesionalizma, mogu se uočiti neki moderni trendovi. Sticanjem okolnosti definitivno je propao koncept medijskih mastodonata i monopolista. Dobar list, određenog profila, može danas praviti samo jedan čovjek od znanja sa dobro odabranom grupom saradnika. Veliki dnevni listovi i nedjeljnici sada imaju racionalnu organizaciju.

Snimak medijskog stanja u Bosni i Hercegovini (iako još nepotpun) prema istraživanju iz 1995. godine upućuje na nekoliko generalnih zaključaka:

1. Bosanskohercegovački mediji su teško stradali u ratu. Desila su se velika fizička razaranja, okupacija i oduzimanje objekata i uređaja, raspad kadrovske osnove. Komunikaciona blokada je pogodila suštinu medijskog ispoljavanja – informaciju. Rat

je prekinuo pravnostatusnu i vlasničku transformaciju mnogih predratnih medija započetu na samom početku 90-ih godina. To su dva osnovna razloga neregularnih uslova u kojima sada djeluju bosanskohercegovački mediji.

2. Medijsku sliku Bosne i Hercegovine čine u gotovo podjednakoj mjeri organizacije sa predratnom tradicijom i one osnovane tokom rata. Broj novoosnovanih listova u odnosu na one sa tradicijom je veći. Najveći broj lokalnih televizijskih stanica nastao je neposredno uoči i tokom rata. Podjednak je broj novih i predratnih lokalnih radio-stanica. U uslovima agresije i rata radio-stanice su bile glavni informativni medij, pa su gotovo sve nekadašnje radio-stanice nastavile da funkcionišu i u ratu. Što se tiče listova, preživjeli su samo oni koji su se znali prilagoditi novim uslovima rada. U tom smislu novonastalim medijima bilo je čak i lakše: oni se nisu morali oslobađati stare prakse i u procjenu svog djelovanja odmah su uračunali ratne uslove rada.

I pored toga što sve medije, gotovo bez razlike, karakteriše visok stepen improvizacije, neki od njih predstavljaju pionirski primjer kako se rad može organizovati racionalno, na malom prostoru i višefunkcionalnim korišćenjem kadrova i tehnike. Medijski mastodonti su teško stradali u ratu, ali je i koncepcija takvog razvoja uzdrmana. Nasuprot njima, pojavljuju se originalni oblici multimedijskog djelovanja.

3. Medijska slika je veoma nestabilna. Mnogi projekti su kratkog daha. Neki registrovani štampani mediji praktički nisu nikad ni počeli sa radom, drugi se gase nakon prvog ili drugog broja. Stablnija je situacija sa radio i televizijskim stanicama. Ipak, može se reći da Bosna i Hercegovina doživljava svojevrstan medijski bum. Uočavaju se dva pozitivna faktora koja to uzrokuju: manje-više pluralna politička i društvena

scena u većim gradovima i liberalni uslovi za osnivanje javnih glasila. Sliku iskrivljavaju, a stvarne motive osnivanja medija čine nepouzdanim, različita neregularna stanja: odsustvo ekonomskih i tržišnih uslova poslovanja (neregulisano plaćanje kirije, električne energije, autorskih prava), malo učešće živog rada u troškovima (najveći broj zaposlenih samo povremeno prima platu ili minimalnu novčanu pomoć), razna nepravna stanja (odsustvo adekvatnih propisa o radio-frekvencijama i autorskoj zaštiti), fakultativan odnos prema poreskim obavezama, korištenje pogodnosti „ratne ekonomije”, pa i „sivog tržišta”.

4. U uslovima komunikacione blokade informativno-politički mediji, posebno radio i televizija, počeli su da osvajaju nove izvore informacija i tako razbijaju tradicionalno okoštalu šemu predratnih medija. Uz neposredno praćenje događaja, te preuzimanje vijesti domaćih agencija, koje su u razvoju, veoma se koriste kao izvori informacija inostrane radio i televizijske stanice i neposredno saopštavanje važnih vijesti od strane kompetentnih ličnosti. Forumsko izvještavanje sve više nestaje. Ipak, ovaj novi kvalitet nije rezultat samo osmišljene uređivačke politike, već i snalaženja u nemogućim uslovima rada. Karakteristično je da neka eminentno lokalna glasila nemaju dovoljno razvijene kontakte sa izvorima informacija značajnim za život stanovništva, a istovremeno imaju dopisnike iz inostranstva. Nestaje tradicionalna podjela na „lokalne” i „globalne” (sada uglavnom stihijno), što će više doći do izražaja u uslovima mira. Klasična uniformisana slika medija unutar pojedinih medijskih sistema postaje sve raznovrsnija.

5. Ne postoji medijsko tržište. Mediji ne istražuju šta o njima misle njihovi slušaoci, gledaoci i čitaoci. Nepostojanje konkurencije, koja se jedino može uspostaviti u tržišnim uslovima, demotivira medije da se kvalitetom i ekskluzivnošću bore za svoje konzumente. Na sceni je borba za donacije. Samo mali broj njih uspijeva koliko-toliko da svoje troškove bar dijelom pokrije prodajom tiraža, propagandom i raznim uslugama. Izvjestan izuzetak su televizijske stanice u čijim prihodima nešto veće učešće imaju propagandne usluge. Medijski menadžment je nerazvijen i za većinu medija nepoznat. Odsustvo ponašanja po tržišnim zakonima pogoduje reaktiviranju stare floskule da su mediji prije svega dio političke funkcije sistema.

6. Istraživanje je dalo niz interesantnih podataka o relacijama vlasništva i uređivačke politike. Dosta su skriveni motivi vlasnika privatnog kapitala da osnivaju medije. Posrednim putem se može samo naslutiti njihova slojevitost: angažovanje viška kapitala radi sticanja profita, promocija vlastitih proizvoda i usluga, politička promocija, humanitarna podrška medijskim projektima, vlastiti medijski afiniteti, pa čak i razni špekulantski razlozi. Opšta nestabilnosti i „skrivena namjere” u medijskom biznisu dovode do brzog zamora ili odustajanja od projekata. Ipak, zapažaju se i neke pozitivne karakteristike snažnog ulaska privatnog kapitala u medije. Upravo njegovim angažovanjem nastali su neki listovi, radio i televizijske stanice visoke demokratske kulture, nezavisnosti i medijske atraktivnosti. Stabilizacija tržišnih uslova poslovanja raščistiće i kontroverze u sadašnjem ponašanju privatnog kapitala. On će nesumnjivo biti glavni pokretač obnove i razvoja medija i medijskih sistema u osiromašenoj državi.

7. Sadašnja zakonska regulativa je nedostatna i anahrona da bi podstakla komplementaran razvoj komercijalnih i javnih medijskih sistema. Oko toga postoji još uvijek i pojmovna zbrka. Nije završena vlasnička transformacija nekadašnjih medija u društvenom vlasništvu. Oni se sada tretiraju državnim, a neki čak imaju nedefinisanog vlasnika. Koncept javnog interesa u informisanju poistovjećuje se sa državnim interesom. Zaustavljanje statusne i medijske transformacije Radio-televizije BiH, kao i jednog broja nekadašnjih lokalnih radio-stanica kojima su osnivači opštine, može imati ozbiljne posljedice po razvoj ovih sistema. Javni interes je legitiman, a nijedna država ne može bez svoje tzv. nacionalne radiodifuzne mreže. Nema opravdanja da su toliko dugo nesređeni odnosi između lokalnih i privatnih radio i televizijskih stanica sa jedne strane i Radio-televizije BiH, a korisni frekventni spektar nedovoljno iskorišćen. Sukob u tumačenju nadležnosti između republike i federacije BiH blokira rad na zakonskom regulisanju ove oblasti.

8. Rat je prekinuo veze većine medija sa modernim trendovima u tehnološkom razvoju. Nedostaju informacije o novim uređajima i standardima. Mala je informisanost najodgovornijih ljudi u većini medija, osim u onim najrazvijenijim, o njihovoj tehničko-tehnološkoj osnovi. Znanje i informacije o tome su otuđene od redakcija. Nastaje specifičan zatvoreni lobi u sferi računarskih i audio i video tehnika, koji će dugo logikom svojih saznanja i interesa diktirati opredjeljenjima i razvojem, posebno malih medija. Naslijeđeni monopoli u grafičkoj industriji, koja je inače doživjela devastaciju i daleko zaostaje za svjetskim trendovima, biće limit razvoju u miru ili u stabilnijim uslovima.

9. Problem kadrova svih struktura i nivoa je veoma izražen. Anketirani to pitanje često svode samo na problem novinara i tehničkog operativnog osoblja i zato ga ne stavljaju u red prioriteta nad prioritetima. Naša je ocjena da se on odnosi isto tako na profesionalne medijske menadžere, stručnjake za marketing, ekonomske propagandiste, lektore i stručnjake za govornu kulturu, sistem inženjere, stručnjake za održavanje, kvalifikovane muzičke urednike. Neka medijska zanimanja (i profesionalna znanja) prosto su iščezla iz medija: reditelj, scenarista, dramaturg. Pozitivno je što se (više iz nužde, manje iz osmišljenog sistema produkcije) formiraju kadrovi višefunkcionalne upotrebljivosti. Veoma pozitivan trend jeste što se u većini medija cijeni i koristi znanje stranog jezika, što je elemenat medijske deprovincijalizacije.

U redakcijama rade mahom mladi ljudi, ali neiskusni i profesionalno nedovoljno obrazovani. Njihova obuka nije na listi ključnih prioriteta. Davanje isključive prednosti tehničkom opremanju srozava profesionalni izgled medija.

Novinari u Bosni i Hercegovini ni danas (2009. godine) još uvijek nemaju adekvatnu zaštitu u bosanskohercegovačkom pravnom sistemu i suočeni su sa pokretanjem sudskih procesa protiv njih zbog napisa u novinama ili informacija objavljenih na radiju i televiziji. Postojeći pravni sistem u oba bosanskohercegovačka entiteta (Republici Srpskoj i Federaciji BiH) sadrži mjere zaštite novinara kroz Zakon o zaštiti od klevete. Taj zakon donesen je uz pomoć eksperata međunarodne zajednice i pod pritiskom Ureda visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini i potpuno je u skladu sa standardima zapadnih zemalja u kojima je zagwarantirana sloboda štampe, javnog iznošenja mišljenja i odgovornosti. Međutim, donošenje Zakona o zaštiti od klevete naišlo je na protivljenje lokalnih vlasti, konzervativnih sudija i pravnika u Bosni i Hercegovini, nespremnih da se uključe u moderni sistem zaštite

prava na slobodu izražavanja ili da se odreknu svojih moći i uticaja koji su imali nad medijima u prošlosti. Analizom sudskih procesa koji se vode protiv novinara za djelo klevete došli smo do nalaza kako su predmet optužbe uglavnom tekstovi u kojima se govori o zloupotrebi položaja, utaji novca, prekoračenju ovlaštenja... U jednom broju slučajeva predmet sudskog spora su tekstovi nastali na osnovi informacija dobijenih od povjerljivih izvora, koje, prema Zakonu o kleveti i Zakonu o slobodnom pristupu informacijama, novinari ne moraju otkriti ni pred sudom.

A kakva je danas medijska situacija u Bosni i Hercegovini? Ovako opsežnih istraživanja kao što je ovo iz 1995. godine nema. Najnovije istraživanje o medijima u Bosni i Hercegovini uradila je sarajevska agencija Prism Research na temu „Rezultati ispitivanja javnog mnijenja o medijskim slobodama u BiH”, čiji su naručioci udruženje „BH novinari” i njemačka fondacija u Bosni i Hercegovini „Friedrich Ebert”. Istraživanje je obavljeno od 22. do 29. aprila 2009. godine na reprezentativnom uzorku od 500 ispitanika na području cijele Bosne i Hercegovine, a po metodi slučajnog odabira fiksnih telefona domaćinstava. Nažalost, ne postoji istraživanje o strukturi medija u Bosni i Hercegovini i njihovom vlasništvu, niti bilo kakva cjelovita analiza o strukturi sadržaja, sem kada je riječ o praćenju izbora. Sva ozbiljna istraživanja medija koja su vršena od rata naovamo vršena su zahvaljujući stranim donacijama i naručiocima. Svi istraživački radovi koji su urađeni od rata naovamo u bosanskohercegovačkim medijima takođe su urađeni zahvaljujući projektima stranih nevladinih organizacija koje pomažu medije. Zahvaljujući njima funkcionise i Centar za istraživačko novinarstvo, organizuju se treninzi za istraživačko novinarstvo i pomažu novinari u Bosni i Hercegovini koji se bave istraživačkim novinarstvom.

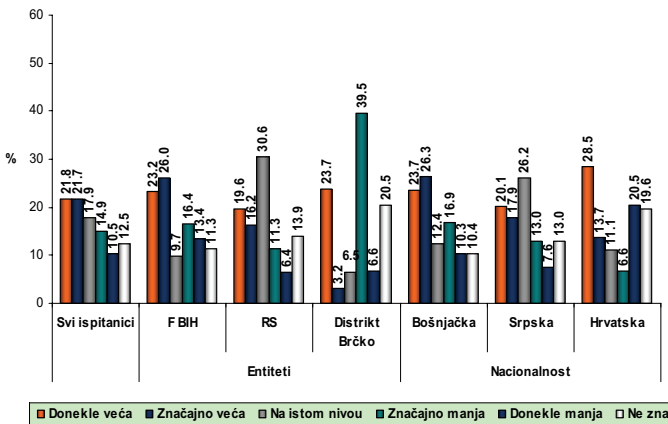
Nažalost, izuzetno je mali broj medija u Bosni i Hercegovini koji se danas mogu „pohvaliti“ da se bave pravim istraživačkim novinarstvom kakvim se bave naprimjer mediji u susjednoj Republici Hrvatskoj, niti postoji ijedan medij u Bosni i Hercegovini koji ima

priloge kao što ih ima emisija „Insajder“ beogradske TV „B92“, ili „Latinica“ HTV-a, a da ne govorimo o poređenju sa drugim razvijenim zemljama. U Republici Srpskoj u posljednje dvije godine ne postoji medij koji se bavi istraživačkim novinarstvom, a mnogi analitičari medija, kada je riječ o medijima u Federaciji BiH i onome što se u njima naziva istraživačkim novinarstvom, smatraju da je prije riječ o „isljedničkom“ nego o istraživačkom novinarstvu, i da nisu zadovoljeni kriteriji koji takvo novinarstvo čine objektivnim i svrstavaju ga u kategoriju istraživačko. U javnim servisima istraživačko novinarstvo je u praksi nepoznata kategorija.

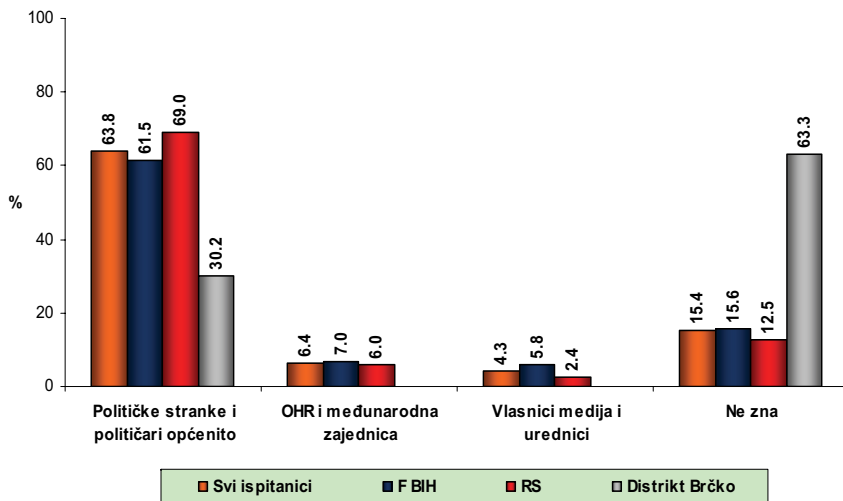
Uostalom, o kakvom istraživačkom novinarstvu u Bosni i Hercegovini možemo govoriti u atmosferi straha, korupcije i siromaštva, kakva danas vlada u BiH. U kakvoj atmosferi novinari u Bosni i Hercegovini danas rade upravo govore i ovi karakteristični odgovori iz pomenutog istraživanja „Rezultati ispitivanja javnog mnijenja o medijskim slobodama u BiH“.

Naprimjer: Da li je sloboda medija u Bosni i Hercegovini značajno manja, donekle manja, na istom nivou, donekle veća ili značajno veća u odnosu na period od prije 10 godina?

(svi ispitanici, entitet i nacionalnost)

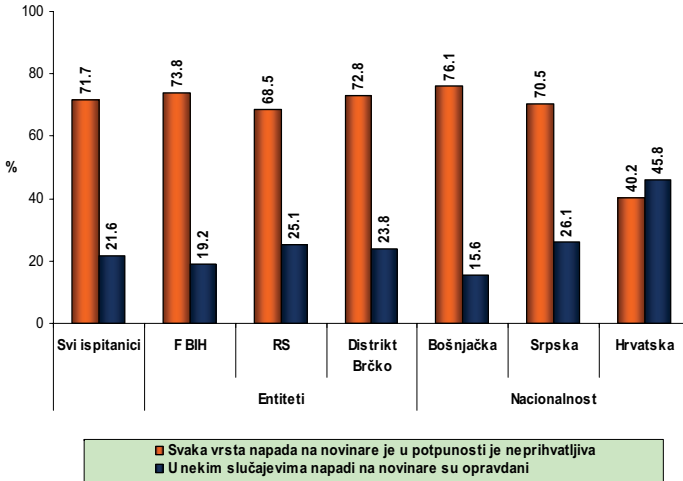

**Ili na pitanje: A šta biste rekli, ko ima najveći uticaj na rad medija u Bosni i Hercegovini?
(svi ispitanici i entiteti)**

Na pitanje: Sa kojom od dvije navedene izjave biste se najprije složili?

(svi ispitanici, entitet i nacionalnost)

Studije slučaja

Dodijeljena nagrada međunarodnoj mreži istraživačkih novinara

Nagrada Tom Rener 2008 dodijeljena je Međunarodnom konzorcijumu za istraživačko novinarstvo, za program Centra za Public Integrity na temu - šverc cigareta.

Novinari i urednici istraživači (Investigative Reporters and Editors), kao najstarija i najveća svjetska organizacija, svake godine dodeljuje nagradu Rener za najbolje istraživanje i izvještavanje o organizovanom kriminalu.

Četrnaest novinara u deset zemalja rizikovalo je kako bi doprinijeli opsežnom i uvjerljivom pristupu za nedopustivu trgovinu cigaretama. Novinari su otkrili da je djelovanje grupe za organizovani kriminal oštetilo državu pljačkanjem novca od poreza. Koristeći skrivene kamere i kompjutere, prerušen tim novinara istraživača razotkrio je stotine milijardi prokrijumčarenih cigareta uglavnom prodatih u indijanskim rezervatima. Izvještaj, koji je podrazumijevao sofisticiranu multimedijalnu prezentaciju i interaktivnu web stranicu, sadržavao je detalje o tome kako je vodeća britanska kompanija podsticala ilegalnu trgovinu.

Novinari i urednici koji su radili na ovom projektu su Stefan Candea, Duncan Campbell, Te-Ping Chen, Gong Jing, Alain Lallemand, Vlad Lavrov, William Marsden, Paul Cristian Radu, Roman Shleynov, Leo Sisti, Drew Sullivan, Marina Walker Guevara, Kate Willson i David E. Kaplan. Pet učesnika od toga je iz OCCRP grupe, mreže u kojoj se nalazi i NUNS Cetar za istraživačko novinarstvo.

Istraživanje imperije Đukanović

Novinari Međunarodnog konzorcijuma istraživačkih novinara (ICIJ - International Consortium of Investigative Reporters) objavili su 2. juna 2009. prvi dio istraživanja o imperiji porodice Mila Đukanovića, kojim se otkrivaju detalji o porodičnom biznisu aktuelnog crnogorskog premijera i do sada nepoznati podaci o veličini i obimu finansijske moći Đukanovića, stvorene tokom posljednjih 18 godina u Crnoj Gori. Monte Karlo istočne Evrope, kako Crnu Goru sve više nazivaju, aktivno pokušava da pristupi Evropskoj uniji, ali kontroverze oko poslova državnog rukovodstva zabrinjavaju sve one koji treba da donesu odluku o pridruživanju Crne Gore Evropskoj uniji. Novinari ICIJ-a pronašli su da Milo Đukanović posjeduje nekretnine i kompanije u vrijednosti ne manjoj od 14,7 miliona američkih dolara, njegov brat Aco 167 miliona, a sestra Ana oko 3,5 miliona dolara.

Danas je objavljen drugi dio istraživanja, koji je baziran na do sada nepoznatim detaljima optužnice za šverc cigareta u Bariju, izvještaju DIA i drugim sudskim postupcima koji se vode protiv italijanske mafije u Švajcarskoj. Iz istraživanja se jasno vidi kako je bio organizovan šverc cigareta u Crnoj Gori, preko kojih kompanija i zemalja se prao novac i ko je sve u to bio uključen. Tokom jedne decenije, sa početkom 1990-ih, gotovo da je sav prihod od crnogorskog krijumčarenja cigaretama, pod okriljem Camorre i Sacra Corona Unite, išao preko švajcarskog finansijskog tržišta. Tokom tog vremena, više od jedne milijarde dolara je bilo oprano.

Sudija Rosa Calia Di Pinto zakazala je preliminarno saslušanje u Bariju za 3. juni ove godine, na kojem će biti odlučeno da li će optužnica biti potvrđena na osnovu navedenih dokaza.

Tekst je pripremio Leo Sisti, italijanski novinar nedjeljnika L'Espresso iz Milana. Vodeću ulogu u čitavom istraživanju imao je CIN (Centar za istraživačko novinarstvo iz Sarajeva www.cin.ba), a

doprinio je i NUNS – Centar za istraživačko novinarstvo (www.cins.org.yu).

Kompletan izvještaj SIPA-e: detalji, optužbe

Piše: Centar za istraživačko novinarstvo

Kontroverzni izvještaj Državne agencije za istrage i zaštitu (SIPA) govori o sveprisutnoj korupciji u postupcima dodjele ugovora za izgradnju vladinih zgrada, te auto-puta u Republici Srpskoj (RS), ali također izvještaj sadrži i određene nedostatke i propuste koji mogu dovesti u pitanje neke od njegovih navoda.

Predsjednik Vlade RS-a Milorad Dodik istragu je okarakterisao kao politički motiviranu. On, međutim, nije dao odgovor na detaljno argumentovane navode o

rasipništvu, masivnom prekoračenju troškova, te vlastitoj ulozi u držanju tajnim nekih od podataka o utrošku sredstava.

Novinari Centra za istraživačko novinarstvo (CIN) iz Sarajeva došli su u posjed kopije izvještaja koji do sada nije objavljen u javnosti.³

Vijesti o podnošenju izvještaja su prvi put dospjele u javnost prije dva mjeseca. Dodik je žestoko reagovao, negirajući kršenje zakona. Istraga je započela prošle godine, nakon što su entitetski revizori

Premijer RS Milorad Dodik drži govor na ceremoniji povodom otvaranja Administrativnog sjedišta Vlade RS-a

³ www.cin.ba, 24.4.2009.

iznijeli navode o zloupotrebama u postupcima dodjele ugovora, te posebnom tretmanu koji je dat kompaniji Integral inženjering.

Upitne su nabavke roba za Administrativno sjedište Vlade RS-a. Između ostalog, korpe za otpatke su plaćane 1.733,76 KM (komad), stone pepeljare 1.293,51 KM, konferencijski sto 48.664,89 KM.

Sporna je i dodjela ugovora za gradnju auto-puta i tunela favoriziranom izvođaču, koji, kako je navedeno u tužbi drugog ponuđača, nije ispunio sve uslove iz tendera jer do tada nikad nije gradio auto-put. Rokovi su davno probijeni, a stvarni trošak je daleko veći od prvobitno ugovorenog. Izvještaj sumnjiči Dodika za zloupotrebu službenog položaja ili ovlašćenja zato što je pripremio i predložio usvajanje odluke kojom je omogućeno sklapanje ugovora za dodatne radove.

U izvještaju protiv 15 osoba se također navodi i niz drugih djela, uključujući namještanje tendera, nepotrebno prekoračenje troškova i pranje novca. Izvještaj se odnosi na izgradnju Administrativnog sjedišta Vlade RS-a, zgrade za Radio-televiziju RS (RTRS) te dionice auto-puta E 661 Gradiška - Banja Luka.

Optužbe za zloupotrebu službenog položaja ili ovlaštenja

Izvještaj opisuje spregu vladajuće političke garniture i državnih službenika u namještanju tendera i sumnjiči Dodika i druge za zloupotrebu službenog položaja ili ovlaštenja.

Istražitelji navode Dodika i Slobodana Stankovića, direktora i suvlasnika preduzeća Integral inženjering, kao najvažnije od 15 osoba prijavljenih za različita djela, između ostalog napuhavanje cijena i sklapanje tajnih poslova proteklih godina.

Osumnjičena je i Stankovićeva *Slobodan Stanković, na slici, zajedno sa suprugom Slavicom sumnjiči se za brojna krivična djela* supruga Slavica, inače direktorica preduzeća Integral inženjering, te niz sadašnjih i bivših funkcionera i javnih ličnosti, kao što su Fatima Fatibegović, ministrica prostornog uređenja, građevinarstva i ekologije u Vladi RS-a, Dragan Kokanović, predsjednik Odbora za praćenje aktivnosti gradnje RTV doma RTRS-a, Mladen Lazendić, direktor javnog preduzeća Putevi RS.

Novinari CIN-a su i ranije **pisali o Stankoviću** kao favoriziranom ponuđaču u RS-u.

Kako bi potkrijepili svoje tvrdnje, istražitelji su naveli konkretne datume, odredbe ugovora i fakture.

Najveći broj pitanja istražitelja odnosio se na izgradnju dionice auto-puta E 661 Gradiška - Banja Luka. U izvještaju se navodi da je Stanković bio član Savjeta koji je imenovao komisiju za izbor najpovoljnijeg ponuđača za izgradnju te dionice auto-puta. Ova

komisija izabrala je Stankovićevu firmu. Integral inženjering je, naime, izašao na tender sa dovoljno niskom ponudom da dobije ugovor vrijedan preko 43 miliona KM za izgradnju blizu 4,7 kilometara trase auto-puta, tunele Klašnice i Laktaši, te sedam mostova. Istražitelji iznose navode iz tužbe konkurentskog ponuđača prema kojima Integral inženjering nije zadovoljio osnovne uslove tendera jer nikad nije izvodio takve poslove. Vrhovni sud RS-a je tužbu odbacio.

Ugovorom potpisanim u decembru 2002. godine Integral se obavezao da „vrijednost radova iz Ugovora, kao i prihvaćene jedinične cijene iz ponude Izvođača, nisu podložne promjenama”.

Međutim, to se nije desilo. Primjera radi, prvobitno je dogovorena cijena od 10,5 miliona KM za tunel Klašnice, odnosno 9,3 miliona KM za tunel Laktaši. Cijena radova je kasnije „skočila” na 31,3 miliona KM za tunel Klašnice i 29 miliona KM za tunel Laktaši.

Istražitelji navode da se u ugovoru potpisanom 2007. godine zapravo radilo o „ponavljanju radova” koji su ugovoreni 2002. godine, te da je „vrijednost ponovljenih radova” u slučaju dva tunela „znatno veća od vrijednosti radova iz osnovnog proračuna iz 2002. godine”.

Kako navode, istražitelji iz dokumentacije nisu mogli utvrditi sadržaj i količinu izvedenih radova.

Ugovori potpisani sa Integralom, utvrdili su istražitelji, nisu predviđali nikakve kazne u slučaju probijanja rokova. Da jesu, vlasti RS-a su od Integrala mogle naplatiti 3,6 miliona KM.

Drugi ključni element istrage odnosio se na ugovore o izgradnji administrativnog sjedišta Vlade RS-a u Banjoj Luci. Istražitelji su se usmjerili na više puta ponovljene tvrdnje da je Integral samo po osnovu radova na namještanju i uređenju zgrada Vlade i ministarskog kompleksa zaradio 49 miliona KM kroz dodatne radove. Visokokvalitetan namještaj je nabavljan iz Italije, a svaka od 15 ministarskih kancelarija opremljena je mini barom i frižiderom.

„Nepredviđeni” troškovi uključivali su i postavljanje podnih obloga

U izvještaju se navodi da je Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju RS-a aktom od 3. aprila 2007. godine odobrilo izvođenje „dodatnih i nepredviđenih radova” po zahtjevu Integral inženjeringa za izgradnju administrativnog sjedišta Vlade RS-a.

Među „dodatnim i nepredviđenim” troškovima našli su se i zidne obloge, protivpožarni aparati, umjetničke slike, podne obloge i kancelarijski namještaj, što je, prema riječima istražitelja, trebao biti predmet zasebnog tendera.

U izvještaju se navodi da je Dodik donio odluku kojom su ugovor i tehnička dokumentacija proglašeni tajnom.

Vlada je za opremanje dviju zgrada platila 23,38 miliona KM, bez PDV-a. Za svaki komad namještaja, uključujući stolne pepeljare i korpe za otpatke, i druge artikle koje nije trebalo montirati, Integral je zaračunao dodatnih 7 posto za montažu te 4 posto za prevoz i utovar.

Istražitelji su zaključili da je Integral inženjering od ovog posla ostvario višemilionsku zaradu, premda nisu sa sigurnošću mogli utvrditi o kojem iznosu je riječ.

Troškovi namještanja i opremanja "Zgrade Vlade RS"

U svom izvještaju o reviziji finansijskih izvještaja Sekretarijata Vlade RS objavljenom 2008. godine, entitetski revizori govore o utrošku sredstava na namještanje i opremanje različitih dijelova "Zgrade Vlade RS"

Izvor: Glavna služba za reviziju javnog sektora RS

„S obzirom da ne raspolažemo kompletnom dokumentacijom (fakturama, otpremnicama, knjigovodstvenim podacima i sl.), ne može se sa sigurnošću utvrditi o kojem iznosu moguće ostvarene zarade se radi”, navedeno je u izvještaju.

U izvještaju je taksativno pobrojan kupljeni namještaj, uključujući trosjed u ekstra koži koji je plaćen 30.210,36 KM.

Istražitelji su pokušali pokazati kako je Vlada RS sponzorirala poslove i ugovore sa Integralom. Takođe se navodi da firma Integral inženjering, čija je direktorica Stankovićeva supruga, nije obračunala i uplatila 7,3 miliona KM PDV-a.

Nepotpuni dokazi za neke navode

Neke od tvrdnji koje se navode u izvještaju SIPA-e nisu u punosti dokumentovane u svim slučajevima.

Od desetina miliona KM imovinske koristi, koja je, kako navode istražitelji, ostvarena kroz različite poslove, trag novca nije utvrđen u slučaju Dodika i drugih osoba spomenutih u izvještaju, sa izuzetkom Stankovića.

Troškovi namještanja i opremanja "Zgrade ministarstava"

U svom izvještaju o reviziji finansijskih izvještaja Sekretarijata Vlade RS objavljenom 2008. godine, entitetski revizori govore o utrošku sredstava na namještanje i opremanje različitih dijelova "Zgrade ministarstava" u kojem su smješteni ministarski apartmani i kancelarije.

Izvor: Glavna služba za reviziju javnog sektora RS

U jednom dijelu izvještaja stoji da postoji osnov sumnje da je Stanković počinio krivično djelo pranja novca u iznosu od 843.778,62 eura preko jedne belgijske kompanije. Međutim, ta se tvrdnja nije pokazala sasvim tačnom.

Istražitelji navode kako je Integral izvršio dva transfera novca na račun belgijske kompanije za robu koja nikad nije uvezena, te shodno tome postoji osnov sumnje da je oprao novac. Prilikom donošenja ovakvog zaključka istražitelji su se oslanjali na odgovor Uprave za indirektno oporezivanje. Prema riječima advokata belgijske kompanije i još nekoliko osoba sa kojima su novinari CIN-a razgovarali, istražitelji nisu ni pokušali da kontaktiraju kompaniju ili da dobiju otpremnice.

Novinari su stupili u kontakt sa vlasnicima belgijske firme i došli u posjed dokumentacije koja pokazuje da je Integral naručio robu, koja je potom isporučena u Crnu Goru.

Iz dostavnica se vidi da je roba plaćena i isporučena u vrijednosti za koju istražitelji sumnjaju da je oprana. Novac je utrošen na nabavku cijevi i armatura, mada se u dokumentu ne navodi da li isporučena roba ima ikakve veze sa projektima u RS-u.

Prema riječima jednog od menadžera, istražitelji SIPA-e takođe nisu kontaktirali proizvođače namještaja. Novinari CIN-a su stupili u kontakt sa italijanskom kompanijom, koja im je prosljedila fakturu.

Da su istražitelji pozvali proizvođača namještaja R.A. Mobili iz Milana, mogli su u svoj izvještaj uključiti informacije koje je ovo preduzeće ponudilo CIN-u. Kompanija je prodala namještaj u vrijednosti od 1,93 miliona KM za opremanje 15 ministarskih kancelarija. Među kupljenim artiklima nalazio se komplet mini barova sa frižiderima koji su instalirani u svaku od ministarskih kancelarija. U fakturi ove kompanije nalaze se još i specijalne vješalice, kao i desetine skupih stolova, kauča i kožnih fotelja.

Faktura R.A. Mobili pokazuje značajna odstupanja između nabavnih i prodajnih cijena. Primjera radi, poreski obveznici iz RS-a su platili 12.841,55 KM za kožnu fotelju koju je R.A. Mobili prodao za 4.814,6 KM. Slična odstupanja su prisutna kod niza artikala, od specijalnih vješalica do pozlaćenih radnih stolova.

Kao posrednička kompanija pojavljuje se Vizor d.o.o. iz Temerina, Srbija, preko koje je nabavljan gotovo sav namještaj, uključujući i onaj kupljen od kompanije R.A. Mobili. Faktura kompanije pokazuje da je Vlada RS-a dobila i do 45 posto popusta za pojedine artikle, izjavio je menadžer sa kojim su novinari CIN-a razgovarali. Popust im je odobren zbog velikog iznosa nabavke.

Popust nije prenijet i na poreske obveznike

Čini se da popust nije snizio cijenu namještaja koju su u konačnici platili poreski obveznici. Vlada RS-a je platila punu maloprodajnu cijenu namještaja, plus dodatnu naknadu za montažu, prevoz i utovar, pokazalo je poređenje cijena prezentovanih u izvještaju SIPA-e, kao i faktura firme R.A. Mobili. Novinari CIN-a su se obratili Vladi RS-a sa zahtjevom da odgovori na navode iz izvještaja. Umjesto toga, novinarima je poslato saopštenje sa sjednice Vlade RS-a održane u februaru kada je zaključeno da se predstavnicima RS-a

“zaobilaze i omalovažavaju”, te je najavljeno da će vlasti RS-a procijeniti nastavak daljnje saradnje sa SIPA-om i Tužilaštvom BiH. “Vlada RS je svjesna uznemirenosti naroda i građana RS i BiH, pa upravo zbog toga tražimo od svih organa i institucija da učine sve da se bojazan i pravna nesigurnost građana eliminišu”, navedeno je u saopštenju od 20. februara 2009. godine. “Vlada RS će u svom punom kapacitetu štiti interes, slobode i pravnu sigurnost naroda i građana RS.”

Izvještaj je predat Tužilaštvu BiH sredinom februara, te se ne očekuje njegovo očitovanje u narednim mjesecima. Tužilaštvo analizira izvještaj kako bi utvrdilo da li postoje elementi za podizanje optužnice.

Vijest o istrazi naišla je na podršku bosanskohercegovačkog ogranka nevladine organizacije Transparency International (TI) koja se bavi praćenjem rada vlasti i čije su aktivnosti predmet stalnih kritika Dodikove vlade.

Srđan Blagovčanin, izvršni direktor TI BiH, kaže: “Sama činjenica da izvještaj postoji i da je predat Tužilaštvu je dobra vijest za građane RS-a i BiH. Izvještaj i ono što će uslijediti pokazuje da niko nije iznad zakona.”

Bičakčić i Čović: mutni poslovi oko dodjele stanova

Stan na Trgu Merhemića br. 15 Nedžad Branković je dobio na osnovu Sporazuma o udruživanju sredstava između Vlade FBiH i Energoinvesta, čime je mu je omogućeno pribavljanje koristi u iznosu 245.703 KM

Piše: Centar za istraživačko novinarstvo

Podizanjem optužnice protiv bivšeg premijera Edhema Bičakčića i njegovog nekadašnjeg zamjenika Dragana Čovića potvrđeno je da su se visoki zvaničnici Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) udružili kako bi novcem poreskih obveznika riješili „stambeno pitanje” svojih kolega i političkih saveznika.⁴

Osim Nedžada Brankovića, protiv kojega je podignuta optužnica u vezi sa kupovinom stana na Ciglanama, koji je plaćen certifikatima

⁴ www.cin.ba, 23.4.2009.

tržišne vrijednosti oko 900 KM, u optužnici se navode brojna druga imena osoba kojima je dvojac omogućio pribavljanje koristi.

Prema navodima optužnice Bičakčić i Čović su mimo propisane procedure i bez znanja Vlade odobrili izdvajanje 7,8 miliona KM budžetskih sredstava za kupovinu ili renoviranje 64 kuće ili stana za djelatnike u tijelima vlasti Federacije BiH. Istragom je utvrđeno da su stanovi dodjeljivani bez prethodno utvrđenih kriterija.

Bičakčić je u svojim medijskim istupima izjavio da će uputiti prigovor na optužnicu, te da je stambena politika Vlade Federacije BiH bila vođena u skladu sa zakonom. Čović je pak izjavio da optužnica nije pravedna, te da on nikad u životu nije prekršio niti jedan zakon. Bičakčić nije odgovarao na pozive novinara Centra za istraživačko novinarstvo (CIN) iz Sarajeva.

Tužitelji u optužnici navode da ministarstva nisu imala uvid u način dodjele sredstava, već su Bičakčić i Čović odluke donosili samoinicijativno. U nekim slučajevima dvojac je kupovao privatne stanove i kuće koje su potom dodjeljivali svojim političkim saveznicima.

U optužnici se navodi da su u dva slučaja sklapani ugovori o udruživanju sredstava za izgradnju stana, dok su u dva slučaja sklapani ugovori o kupoprodaji nadograđenog stana.

Skupi privatni stanovi plaćani novcem poreskih obveznika davani su na korištenje osobama koje su ih potom otkupljivale plaćajući cijenu bezvrijednim certifikatima. Magazin „Start“ je još u septembru 2007. godine objavio priču Centra za istraživačko novinarstvo (CIN) iz Sarajeva u kojoj je detaljno objašnjeno kako je kupljen stan za Brankovića. Priča je kasnije izazvala snažnu osudu javnosti.

Prema optužnici, Branković nije jedini koji je na ovaj način došao do stana. Stanovi su kupovani i Atifu Dudakoviću i Sakibu Mahmuljinu, umirovljenim generalima Armije BiH, Boži Ljubiću, tadašnjem ministru zdravstva FBiH a sadašnjem ministru komunikacija i prometa BiH, Valeriji Galić, potpredsjednici Ustavnog suda BiH, Mehmedu Alijagiću, tadašnjem zamjeniku ministra finansija FBiH, Seni Uzunović, tužiteljici Tužilaštva BiH, Nikoli

Penzionisanom generalu Sakibu Mahmuljinu dodijeljena je kuća sa dvorištem u ulici Mehmeda Handžića br. 31, čime mu je omogućeno pribavljanje koristi u iznosu od 265.146 KM

Antunoviću, tadašnjem ministru bez portfelja, te Adnanu Bešliagiću, tadašnjem sekretaru Vlade FBiH a danas sekretaru Zakonodavnompravne komisije Predstavničkog doma Parlamenta FBiH.

Izuzev Brankovića, optužnica nije podignuta ni protiv jedne druge osobe koja je bila korisnik sredstava iz budžeta Federacije BiH. Optužnica protiv Bičakčića i Čovića je potvrđena u četvrtak na Sudu BiH, dok je optužnica protiv Bičakčića i Brankovića potvrđena dan kasnije na Kantonalnom sudu u Sarajevu.

Različiti iznosi pribavljene koristi

Prema navodima optužnice, iznos pribavljene koristi kroz kupovinu, adaptaciju ili izgradnju stanova kretao se od 265.146 KM, koliko je omogućeno Mahmuljinu, pa do simboličnog iznosa od 5.101 KM koji je ostvarila osoba N.N.

Prilikom dodjele spomenutih stanova prisutna su bila i raskidanja ugovora o korištenju stana sa dotadašnjim nosiocima stanarskog prava. Primjer toga je Azra Alkalaj, supruga ministra vanjskih poslova BiH Svena Alkalaja i tadašnja direktorica Službe za zajedničke poslove organa i tijela Vlade Federacije BiH. Azra Alkalaj je zastupala Vladu FBiH u kupovini stana za Brankovića.

Sud BiH je potvrdio optužnicu u kojoj se navodi da su budžetska sredstva davana za kupovinu ili renoviranje stanova djelatnika zakonodavne, izvršne i sudske vlasti Federacije BiH. Suprotno zakonu, Bičakčićeve i Čovićeve odluke nikada nisu bile predmet rasprava na sjednicama Vlade, niti ih je Vlada izglasala, navodi se u optužnici.

Godinama se šušalo o tome kako je Branković došao do stana. No, u javnosti se o tome počelo raspravljati tek kada je CIN u septembru 2007. godine objavio dokumentaciju iz koje se dijelom vidi kako je posao sklopljen.

Gnjev javnosti se nakupljao mjesecima. A onda je jednog jutra na zidu ulaza u kojem Branković živi osvanuo grafit. Branković je pozvao policiju. Izjavio je da je uznemiren, a njegova porodica uplašena. Njegova reakcija izazvala je reakciju velikog broja građana koji su tvrdili da su baš oni kreatori grafita.

Sljedeća akcija neformalne grupe građana bilo je postavljanje džambo plakata kojima su ismijali način kako je Branković došao do

***Azri Alkalaj, nekadašnjoj
direktorici Službe za
zajedničke poslove organa i
tijela Vlade FBiH, dodijeljen
je stan u ulici Husrefa
Redžića br. 1, čime joj je
omogućeno pribavljanje
koristi u iznosu od 52.848***

KM

stana u elitnom sarajevskom naselju za male pare. Bilbordi na kojima su postavljani plakati nedugo potom su skinuti, jer su, prema riječima nadležnih, bili postavljeni na nedozvoljenim mjestima.

I dok je rastao bijes javnosti, tužioci su se dali na posao.

Počeli su istraživati ono što danas nazivaju sveobuhvatnim planom pomoći desetinama zvaničnika. Istražitelji su utvrdili da su Bičakčić i Čović donijeli dvije odluke kojima se odobrava izdvajanje sredstava.

Potom su, navodi se u optužnici, potpisivali odluke kojima se nalaže isplaćivanje određenih iznosa. Prema izjavama svjedoka, prvobitne odluke nikad nisu bile predmetom rasprave na sjednicama Vlade, niti su članovi Vlade imali priliku da se o njima izjasne. Poslovnikom o radu Vlade određeno je da se odluke donose većinom glasova prisutnih članova.

Prva odluka je donesena u januaru 1999. godine na iznos od 3,2 miliona KM. Druga je donesena u januaru 2000. godine na iznos od 4,6 miliona KM.

U toku istrage Tužilaštvo BiH je došlo u posjed samo kopija spomenutih odluka, dok njihovi originali nisu pronađeni nigdje u institucijama. Bičakčić je istražiteljima potvrdio postojanje tih odluka, te da ih je on kao premijer potpisao.

U optužnici se navodi da su Bičakčić i Čović pokušali prikriti postojanje tih odluka.

Tužilac predlaže povrat sredstava

„Činjenica da nikada nisu pronađeni originali ovih odluka ... nedvojbeno ukazuje da su nakon donošenja i potpisivanja navedenih odluka, te nakon njihove provedbe, odnosno izvršenja plaćanja po istim, optuženi ili lica po njihovom nalogu navedene odluke uništili”, stoji u optužnici.

Na kraju optužnice tužilac Peter Korneck predlaže da se osumnjičeni Bičakčić i Čović obavežu na isplatu iznosa od 3.671.398,76 KM, što predstavlja iznos za koji su oštećeni poreski obveznici.

U optužnici se navodi da je, zahvaljujući Bičakčićevim i Čovićevim odlukama, korist pribavilo 65 osoba. Među njima je i umirovljeni general Armije BiH Mahmuljin, kojemu je, prema navodima optužnice, omogućeno pribavljanje koristi u iznosu od 265.146 KM za kupovinu kuće sa dvorištem u Sarajevu.

Nakon generala Mahmuljina, pribavljanje koristi u iznosu od 245.703 KM omogućeno je i aktualnom premijeru Brankoviću. Premijer Branković je u razgovoru za CIN tada izjavio da je sve urađeno „po zakonu”. Sa njegovom izjavom se ne slaže Kantonalno tužilaštvo Kantona Sarajevo.

Značajna suma za kupovinu kuće izdvojena je za još jednog umirovljenog generala Armije BiH. Dudakoviću je tako omogućeno pribavljanje koristi u iznosu od 186.142 KM.

Po osnovu adaptacije stana u ulici Jovana Bijelića br. 7/II Fuadu Kasumoviću, zamjeniku ministra finansija i trezora BiH, omogućeno je pribavljanje koristi u iznosu od 65.497 KM

Enveru Kresi, nekadašnjem direktoru Elektroprivrede BiH, omogućeno je pribavljanje koristi u iznosu od 165.553 KM kupovinom nadzidanog stana u Sarajevu. Osim kupovine stana, Vlada Federacije BiH se obavezala i na plaćanje stubišta i fasade.

Kreso kaže da u tom periodu nije imao riješeno stambeno pitanje, te da je njemu i njegovoj porodici Vlada Federacije BiH sukladno zakonu omogućila nadogradnju stana na već postojećoj zgradi.

„Ja nigdje na teritoriji BiH nisam imao ni kuću ni stan tada. Konsultovao sam se sa advokatima i sve je urađeno u skladu sa zakonom”, kaže Kreso.

Kupovinom stana u Sarajevu Bičakčić i Čović su omogućili ministru prometa i komunikacija BiH Boži Ljubiću pribavljanje koristi u iznosu od 187.949 KM. Ivi Andriću Lužanskom, nekadašnjem zastupniku u Parlamentu Federacije BiH, omogućeno je pribavljanje koristi u iznosu od 109.214 KM kupovinom stana u Tuzli.

Amoru Mašoviću, direktoru Instituta za traženje nestalih BiH, također je omogućena korist u iznosu od 57.731 KM.

Mašović je u razgovoru za CIN izjavio da je on od Vlade, odnosno od njene nadležne komisije, tražio tačan iznos od 57.731 KM jer mu je upravo toliko novca nedostajalo za kupovinu stana od Kantona Sarajevo. Prema njegovim riječima, suma koju je dobio pokrila je trećinu vrijednosti stana koji je kupio.

Halid Genjac, poslanik u Parlamentarnoj skupštini BiH, ostvario je korist u iznosu od 44.400 KM po osnovu sanacije stana u ulici Alekse Šantića br. 2/II

U tom periodu Mašović je radio u Komisiji za traženje nestalih FBiH, ali i kao zastupnik u Parlamentu Federacije BiH. On također kaže da u tom periodu nije imao riješeno stambeno pitanje. Kaže da mu novac nikad nije predat u kešu, već da je uplaćen na račun Kantona Sarajevo od kojeg je stan i kupio.

„Ja sad, pravo da vam kažem, ne znam kako je to Vlada radila, koje su tu bile procedure Komisiji za traženje nestalih FBiH, da li su se ispoštovale ili ne. Ja zaista ne znam”, kaže Mašović.

Bičakčić i Čović su optuženi po članu 358 stav 3 Zakona o krivičnom postupku FBiH. Minimalna kazna zatvora za krivično djelo prekoračenje službenih ovlasti iznosi tri godine.

Mediji i politika

Strukovno organizovanje novinara u Bosni i Hercegovini nije na nivou zabilježenom u Evropskoj uniji, pa ni približno slično nekim zemljama bivše Jugoslavije, poput Slovenije i Hrvatske. Broj udruženja rascjepkao je snagu članstva, koje je respektabilno. Vjerovatno zbog toga nisu riješena ni neka bitna profesionalna pitanja, od jedinstvenih kriterija ko može i na koji način postati članom novinarskog udruženja, a time i imati pravo predstavljati se kao profesionalni novinar, do položaja novinara, beneficija i pomoći novinarima.

Zanimljivo je kako su neke akcije, koje predstavnici udruženja prikazuju kao svoje, u stvari bile i zajedničke, na nivou cijele profesije. To je vjerovatno i najlogičniji put razvitka novinarskih udruženja u Bosni i Hercegovini: rješavati probleme profesije, stanja i položaja novinara bez obzira na to iz kojeg udruženja ili entiteta dolaze, već prema profesionalnim, opšteprihvaćenim normama svjetskog novinarstva.

Položaj novinara se pod uticajem galopirajuće globalizacije neće poboljšavati. Novi vlasnici, koji će sve češće biti velike međunarodne globalne kompanije, kao što je to već u susjednim

zemljama, trljaće ruke zbog neorganizovanosti profesije. Iskustva susjednih zemalja su bolna: novinari moraju više raditi, socijalni status im je slabiji, a međunarodne kompanije izvlače profit i investiraju ga prema svom nahođenju, najčešće izvan zemlje. Čak i snažna udruženja teško mogu dobiti bitku za kolektivne ugovore, radna prava, uslove rada i slično. Najbolji primjer je susjedna Hrvatska, gdje snažni sindikat novinara nije još uspio sklopiti kolektivni ugovor za novinare na nivou cijele države.

Očito na organizovanje novinara još nije počelo uticati stanje profesije, već je ono zastalo na potrebama jednog ranijeg, teškog i slojevitog razdoblja, što se može razumjeti i opravdati. Razvitak medijske scene, promjena vlasničkih struktura i nove generacije mladih novinara vjerovatno će uticati i na organizacijske promjene unutar novinarske profesije.

Bosna i Hercegovina je prije samo nekoliko godina bila zadovoljavajuće rangirana u relevantnim međunarodnim izvještajima koji prate slobodu medija. Pad koji se desio posljedica je mnogih faktora, tvrdi Dunja Mijatović, direktorica sektora za emitovanje Regulatorne agencije za komunikacije i predsjednica Evropske platforme regulatornih agencija (EPRA), elaborirajući ih u odgovorima na anketu povodom Svjetskog dana slobode medija.⁵

1. Šta danas predstavlja najveću prijetnju slobodi medija u BiH?

Postoji više faktora koji utiču na sve lošiju situaciju u pogledu slobode medija u bosanskohercegovačkom društvu i koji u posljednje vrijeme kulminiraju najgorim oblicima napada na slobodu medija, a manifestuju se prijetnjama i napadima na novinare. Stanje medijskih sloboda u našoj zemlji je bilo na veoma zadovoljavajućem nivou unazad nekoliko godina imajući u vidu podatak da smo prema

⁵ MCOOnline Redakcija, 4.5.2009. tags: javni emiteri, RAK, recesija i mediji, sloboda medija.

relevantnim međunarodnim izvještajima koji prate stanje slobode medija u svijetu, kao što su Reporteri bez granica, po slobodi medija bili rangirani na visokom 19. mjestu, dok se trenutno nalazimo na 36. mjestu. Opšta negativna političko-ekonomska situacija koja se reflektuje na cjelokupno društvo itekako je doprinijela stvaranju sve lošije situacije u pogledu slobode medija.

Primjetno je da se sve manje poštuje uloga koju mediji imaju u svakom društvu i ignoriše činjenica da obavljanje javne funkcije podrazumijeva odgovornost prema javnosti i transparentnost u radu, koja se ogleda i u omogućavanju pristupa medijima da neometano izvještavaju i obavljaju javnu funkciju koja im je povjerena. Takođe se osjeti izvjesno nepovjerenje u pravosudne mehanizme i nepoštivanje institucija nadležnih za regulaciju medija te miješanje u njihov rad. Još jedan vid ugrožavanja medijskih sloboda u kojem sami novinari imaju veliku ulogu je samocenzura, odnosno kretanje linijom manjeg otpora prilikom biranja tema i ličnosti o kojima će se izvještavati, pri čemu veliku ulogu igra nedostatak mehanizama zaštite, te atmosfera nesigurnosti i stalnih prijetnji. Dodatni faktor koji utiče na stabilnost medija u ovom trenutku je i globalna ekonomska kriza koja produbljuje razlike između medija u ostvarivanju pozitivnog poslovanja. Mnogi mediji se nalaze u izuzetno teškoj i labilnoj poziciji u pogledu svog opstanka na sceni.

2. Ko su ključni akteri ugrožavanja medijskih sloboda?

Ambivalentnost društva u mnogim segmentima, prije svega političkom i ekonomskom, koja dolazi kao posljedica tranzicijskog procesa, jedan je od ključnih indikatora promjena u društvu, bilo da su one pozitivne ili negativne. Političari će uvijek i u svakom društvu pokušavati da na sve načine utiču na medije i njihovu orijentaciju. Sve je više političara u našoj zemlji, na svim nivoima vlasti, koji se pokušavaju miješati u posao novinara, jer su možda nezadovoljni načinom na koji taj medij, bilo da je riječ o štampanim ili elektronskim medijima, piše ili govori o njima. Političari ne shvataju

da samim obavljanjem svojih dužnosti, kao javne ličnosti, prihvataju da budu izloženi javnom mišljenju i neposrednom nadzoru javnosti, pa samim tim i potencijalnoj kritici u medijima zbog načina na koji su obavljali ili obavljaju dužnost. Poznato je da novinarstvo nema jednak učinak na obične ljude i ličnosti koje obavljaju javne funkcije. Pluralistička demokratija i sloboda političke debate zahtijevaju da javnost bude informisana o pitanjima od javnog značaja, što podrazumijeva pravo medija na pronošnje kritičkih mišljenja o javnim službenicima, kao i pravo javnosti da ih sazna. U slučajevima nedvosmislenog postojanja interesa javnosti, mediji imaju veliku ulogu u plasiranju informacija. U ovom kontekstu veliku odgovornost u obavljanju svog posla na profesionalan način snose i sami mediji. Naime, često su vlasnici i sam menadžment medija oni koji stvaraju okruženje u kojem se novinari ne osjećaju zaštićeno, nisu adekvatno plaćeni za svoj rad i prepušteni su samima sebi. Nerijetko su to i sami novinari koji očitim preferiranjem jedne političke opcije sami krše osnovne postulate profesionalnog, nezavisnog i slobodnog novinarstva i kompromitiraju svoju struku.

3. Kako ojačati slobodu medija u BiH?

Prije svega, potrebno je govoriti o svim problemima u društvu, samim tim i o problemima medijskih sloboda. Da bismo shvatili kolike su moć i odgovornost medija, moramo se prisjetiti kako je to izgledalo prije 15 godina. Mediji su prošli kroz mnoge faze – od naslijeđa komunističkog režima sve do uspostavljene regulacije u skladu sa najboljom evropskom praksom. Danas ponovo egzistiraju, ali umnogome razjedinjeni. Biti novinar prije svega podrazumijeva zanimanje koje, osim profesionalne, ne bi trebalo imati ni političku ni nacionalnu pripadnost. U tom smislu bi bilo potrebno ojačati medijska udruženja, što predstavlja osnov za očuvanje medijske profesije u svakoj zemlji. Novinari bi se morali držati zajedno u bilo kojoj situaciji. Jedinstvena medijska udruženja bi trebala kontinuirano raditi na promociji i primjeni novinarskih kodeksa,

profesionalnoj obuci svojih članova itd. U tom smislu je važna saradnja udruženja bosanskohercegovačkih novinara i sa relevantnim fakultetima, kao i koordinacija sa Mediacentrom i Media planom, koji organizuju škole novinarstva i treninge za novinare. Bitan faktor u kontekstu jačanja slobode medija predstavlja i brza i efikasna uspostava operativnog i profesionalnog Javnog radio-televizijskog sistema i Korporacije. Pored toga, važna je i uspostava zdravog medijskog balansa između komercijalnog i javnog sektora kroz proces privatizacije opštinskih javnih RTV stanica, što bi u svakom slučaju imalo pozitivan učinak na trenutno diferenciranu medijsku sliku u Bosni i Hercegovini. Na kraju, ne smijemo zaboraviti ni aktivnosti na podizanju svijesti o slobodi medija u javnosti i medijskom opismenjavanju građana. Ovdje je veoma bitno naglasiti pozitivne stvari koje su se desile u procesu demokratizacije medija u Bosni i Hercegovini i u procesu stvaranja profesionalnog medijskog ambijenta. Potrebno je insistirati na dosljednoj primjeni međunarodnog prava i evropske prakse, ali prije svega ne smijemo zaboraviti činjenicu da u ovoj oblasti imamo uspostavljen zakonodavni okvir, znači treba insistirati na dosljednoj primjeni legislative koja postoji u Bosni i Hercegovini, odnosno Zakona o slobodi pristupa informacijama i Zakona o zaštiti od klevete. Osim toga, veoma je bitno održati kontinuitet i nezavisnost regulatornih tijela, kako za elektronske tako i za štampane medije, čiji je jedan od osnovnih ciljeva upravo očuvanje medijskih sloboda u službi javnosti. U tom smislu, potrebno je jačanje uloge ombudsmana za medije, Vijeća za štampu te očuvanje nezavisnosti Regulatorne agencije za komunikacije kako bi se ovim institucijama omogućilo da punim kapacitetom i nesmetano obavljaju svoj posao.

Pitanje medijskih sloboda odražava svu kompleksnost našeg društva i neminovno je povezano sa opštom društveno-političkom i ekonomskom situacijom u državi, tako da će se svaki napredak u tom polju odraziti i na jačanje medijskih sloboda i nezavisnog novinarstva.

Šta sve omogućavaju zakoni o slobodi pristupa informacijama a što novinari nedovoljno koriste

Šta sve omogućavaju zakoni o slobodi pristupa informacijama a što novinari nedovoljno koriste? Novinari su prvi pozdravili usvajanje Zakona o slobodi pristupa informacijama u svim bivšim jugoslavenskim državama i prvi odustali da se masovnije pozivaju na njih. Razloga ima više, ali najčešće se svode na dva osnovna: novinari nemaju puno vremena u svakodnevnoj trci za novim vijestima i, uz to, nemaju povjerenja u zakonske procedure i u birokratske vlasti.⁶

Ovi su razlozi shvatljivi, često i opravdani, ali nisu uvijek i razumni. Ako im robujete, onda ćete ostati bez brda vijesti i bez mora dokumenata, do kojih, istina, nije jednostavno doći ni na ovaj način, ali se uloženi trud itekako isplati. I kad uspijete, pa čak i kad ne.

Ima li javnost pravo da zna sve?

Kad su prije nepune dvije godine u Bosni i Hercegovini dva člana Predsjedništva javno optužili onog trećeg da je tokom 2003. godine na svoja tri ureda (u tri grada!) trošio znatno više od predviđenog budžeta, dogodila se nevjerovatna reakcija: optuženi “predsjednik” nije imao ništa kazati u svoju odbranu osim da je naredio istragu koja bi trebalo da utvrdi “ko je u njegovom kabinetu otkrio te podatke”?! Potpuno odsustvo osjećanja javne odgovornosti demonstrirano je na najgori mogući način i bez ikakvih javnih sankcija. Ni mediji, međutim, nisu mnogo bolje reagovali iako su prenosili međusobna optuživanja trojice “predsjednika”. Dalje od toga nisu otišli i afera je ubrzo iščezla.

Nijedan novinar, koliko je poznato, nije iskoristio ovu priliku i pozvao se na Zakon o slobodi pristupa informacijama – koji je u tom

⁶ Mehmed Halilović, zamjenik ombudsmena FBiH za medije. Šta sve omogućavaju zakoni o slobodi pristupa informacijama a što novinari nedovoljno koriste, www.mediacentar.ba

trenutku u Bosni i Hercegovini bio na snazi već dvije godine – i nije zatražio dokumente i izvještaje o trošenju budžeta u Predsjedništvu. Ne samo za tog člana Predsjedništva nego i za ostalu dvojicu bez obzira na to što su trošili manje – ukoliko su trošili na nezakonit način.

Ali, zašto ne ako su trošili i na zakonit način? Javnost svakako ima razloga da zna na šta se i kako troše novci poreskih obveznika.

Vrijedi li duboko kopati?

Ali evo i dodatnog ohrabrenja za novinare: informacije i dokumenti dobijeni na ovaj način ne samo što će za publiku bili uvjerljivi (uvjerljivi od prepričavanja i prenošenja bilo čijih izjava) nego će i novinarima pomoći da izbjegnu tužbe za klevetu! Odnosno, ako i bude tužbi – olakšaće im odbranu na sudu i najvjerovatnije donijeti oslobađajuću presudu.

Nije, naime, isto ako napišete da je određeni ministar i predsjednik potrošio toliko i toliko na svom putu u inostranstvo i nemate nikakve dokumente o tome, već samo izjavu poznatog ili anonimnog izvora, i, suprotno tome, ako imate još faksimil njegovog putnog naloga i obračun troškova! Sjetite se slučaja švedske ministrice iz devedesetih godina koja je poslije otkrića u novinama i objavljivanja faksimila računa (kupovina sitnih privatnih poklona plaćenih službenom kreditnom karticom!) podnijela ostavku.

Najveće su tajne, kao što znate, najveći mogući skandali. Zato ih i vrijediti kopati i – otkrivati javnosti. I, uz to, biti uvjerljiv i što više se osigurati.

Smije li se vjerovati svakom “insajderu”

Novinari, naravno, dolaze do mnoštva dokumenata i na nebrojene druge načine, što otvorenim a što tajnovitim putevima, koristeći najčešće anonimne “insajdere” i odane izvore. Od takvih izvora ne treba nikad odustati, niti ih se smije, bez opravdanog razloga, iznevjeriti.

Ali ne smije im se ni pokloniti bezrezervno povjerenje, jer to nekad može imati previsoku cijenu. U novcu, ali još i više u gubljenju ugleda. Ne dešava se rijetko da zaštićeni izvor ima neke svoje, ne baš časne motive, i da putem medija želi da poravna neke svoje račune i novinarima poturi lažne papire... Uz uobičajene tehnike provjere motiva svakog takvog izvora, prije nego što mu se pokloni puno povjerenje, ne zaboravite i dodatne mogućnosti koje vam pružaju upravo zakoni o slobodi pristupa informacijama.

Vjerodostojnost (izjava i informacija) može se, naime, dodatno provjeriti i osigurati podnošenjem zahtjeva da se on (dokument, analiza, račun itd.) dobije legalnim putem od nadležnih vlasti – ne odavajući anonimni izvor.

Ako ih dobijete na ovaj način, lako ćete ih uporediti i imaćete pravu priču. Dokumenti dobijeni “ispod ruke” ne moraju uvijek biti pouzdani; oni dobijeni na legalan način – bar se ne mogu osporiti. Ni u javnosti ni pred sudom. Ali ako ih i ne dobijete, a i to je vrlo moguće, objavite da ste poslali takav zahtjev i kako su vlasti reagovale. Vaše će tvrdnje i u javnosti i pred sudom dobiti na uvjerljivosti.

Ko su sve čuvari državnih tajni?

Obično se smatra da samo najviše državne vlasti kriju i najveće državne tajne. Predsjednici, premijeri, vlade, ministarstva, skupštine... Ako to i jeste tačno u većini slučajeva, ipak velike i male

“tajne” i “veliki i mali skandali” drže se iza sedam brava i na mnogo drugih, nižih nivoa vlasti, i, naročito, u paradržavnim organima.

Primjeri paradržavnih organa

Njihov je spisak jako dug, ali evo samo njegovog dijela: to su razne državne agencije svih nivoa, državni instituti, državni zavodi, sva javna preduzeća, sve javne ustanove, sve javne radio i televizije, svi fakulteti i svi univerziteti, sve škole, svi vrtići, sve bolnice i domovi zdravlja... Koliko samo ima pošta, telekoma, željeznica, elektroprivreda, državnih, regionalnih i komunalnih preduzeća...

Novinari često pitaju kako će znati kome mogu da pošalju zahtjev o slobodnom pristupu informacijama – da li oni spadaju u komercijalne organizacije (na koje se ove obaveze iz zakona ne odnose), ili u javne. Odgovor je u stvari jasan: javni su ne samo oni kojima to ime kazuje nego i svi drugi koji se finansiraju iz javnih prihoda – iz budžeta, pretplate ili na sličan način.

Banke komercijalne, fondovi javni

Kakve informacije, recimo, posjeduju agencije za privatizaciju? Nećete vjerovati šta sve tamo imaju (projekti, procjene, analize, spiskovi dioničara, preduzeća koja žive od rente...). Važne podatke posjeduju i banke i, premda su one komercijalne, podaci koji govore o poslovima koji se finansiraju iz javnih budžeta i javnih fondova ne mogu biti zaštićeni.

U bolnicama, pak, nisu rijetki slučajevi “čudnih bolesti” i “čudnih smrti”. Jeste li tražili bolesničke ili smrtne liste? Inspekcije na svim nivoima su tek pravi eldorado vijesti: one prave nalaze o uslovima rada u privredi, o tehničkoj ispravnosti industrijskih proizvoda, o kvalitetu uzoraka vode, zraka, zagađenja, o kvalitetu hrane koju jedemo...

A tek javna preduzeća i javne ustanove! Koliko u njima ima namjenske i nenamjenske potrošnje, kome se daju milionske donacije, kako se odvija nabavka opreme, kako se plaćaju telefonski računi, službena putovanja... Javni televizijski i radio servisi takođe su obavezni da pruže sve tražene podatke o pretplati, potrošnji, programima, imenovanjima, smjenjivanjima...

Zakon o slobodi pristupa informacijama, dakle, iz temelja mijenja odnos država – građanin i obavezuje javnu vlast na potpunu otvorenost. Vlast koja zna da će biti pitana za svaku utrošenu marku nastojeće svakako da se ponaša odgovorno. Ali zakoni vrijede samo onoliko koliko se primjenjuju.

I – obratno. Ako niko ne reaguje, ako niko – pa ni novinari, ne postavlja takve zahtjeve i ne traži polaganje računa, onda će se i vlasti ponašati upravo kao i ovaj prozvani i vrlo brzo amnestirani “predsjednik” (jedan od tri člana Predsjedništva BiH) koji istražuje ko ga je to “izdao”.

Zakon o slobodi pristupa informacijama (ZOSPI) donesen je na Skupštini Bosne i Hercegovine u novembru 2000. godine, a do sredine 2001. godine i entitetska zakonodavna tijela su donijela veoma slične zakone. Iako je napravljen po takozvanom skandinavskom modelu, to jest pri njegovom pisanju korištena su najbolja svjetska rješenja u domenu zakonodavstva koje regulira pristup informacijama u posjedu javne vlasti, Zakon o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini nije donio tako spektakularne rezultate. To potvrđuju sva istraživanja koja su imala za cilj da odrede razinu sprovođenja ovog zakona.

Najobimnije i vjerovatno najznačajnije istraživanje o implementaciji ovoga zakona sproveo je Mediacentar Sarajevo (2006). Prema nalazima ovog istraživanja, na uzorku od 240 javnih organa pokazalo se da čak njih 137 (57,1%) ni na koji način nije odgovorilo podnositeljima zahtjeva (mute response), dok su pristigla 103 (42,9%) odgovora. Nakon što je upit ponovljen, ukupni broj odgovora popeo se na 164, što čini 68,7%. Dakle, gotovo jedna

trećina javnih organa koji su bili obuhvaćeni uzorkom ni nakon slanja dva upita za informacijama uopće nije odgovorilo, ni pozitivno ni negativno. Za njih Zakon o slobodi pristupa informacijama izgleda još uvijek nije usvojen.

Nažalost, upravo oni koji donose zakone, dakle zakonodavna vlast, imaju i gotovo najlošiji odnos prema njihovoj primjeni. U poređenju sa sudskom i izvršnom vlašću, zakonodavci daleko rjeđe odgovaraju na zahtjeve za pristup informacijama. Od 16 upita, na četiri nisu odgovorili, na jedan su odgovorili, ali protivno Zakonu o slobodi pristupa informacijama, a čak sedam odgovora je stiglo nakon isteka zakonski propisanog roka.

Od zakonodavne vlasti jedino su lošija javna tijela čiji je osnivač vlada, odnosno vlada vrši nadzor nad njihovim radom, ili su ustanovljena određenim zakonom (javni sektor). Istraživanje Mediacentra je pokazalo da ovi javni organi u 48% slučajeva (gotovo polovina) ni nakon dva upita uopće ne odgovaraju na zahtjeve za pristup informacijama. Dodatnih 10% njihovih odgovora protivno je zakonu.

Osnovni problem Zakona o slobodi pristupa informacijama jest nepostojanje mehanizma kojim se osigurava njegova efikasna implementacija. Postojeće procedure žalbenog postupka isuviše su neefikasne, a sankcije za one koji ne ispunjavaju propisane im obaveze misaona su imenica.

Ono što je danas karakteristično za medije u Bosni i Hercegovini jest činjenica da su postali toliko politizovani da im umnogome nedostaje nezavisna novinarska procjena da niko ne može da kaže u kolikoj će mjeri predstavljati istinitu verziju, ili koliko će biti spriječeni da to učine, ili će na lažne optužbe reagovati lažnim ili pretjeranim optužbama koje će sami iznositi. Sukob između politike i medija se u načelu smatra, posebno sa stanovišta samih medija, nejednakim, zbog uvjerenosti da politika uvijek može da zgazi medije jer posjeduje državnu moć da to učini. Ljudi iz medija i političari su sve manje u sukobu. Među njima postoji ogroman ali „tajni” dogovor i

sasvim je jasno da sadašnjoj strategiji vladanja stranaka na vlasti uveliko doprinosi i mnogo intenzivnije angažovanje medija (uključujući i javne servise) nego što je to činila ijedna partija i vlada prije njih.

Mediji ne mogu, kako to navodi ugledni britanski novinar John Lloyd, pa ni u Bosni i Hercegovini, kao što njihove vodeće ličnosti često vole da tvrde, ni na koji način da zamijene političku borbu. To nije njihov posao – ni iz jednog razloga, bilo da je u pitanju slabost opozicionih partija, neposjećenost političkih skupova, pad interesovanja za rad parlamenata – i ne treba na sebe da preuzmu dužnost političke opozicije. Informativni mediji treba da preispituju javne ličnosti, ali na prvoj liniji takvog čina, i mnogo važnijoj, treba da budu političari iz opozicionih partija, koji tvrde da su sposobni da formiraju vladu. Mediji imaju pravo – u demokratiji neophodno – da održe raznovrsnost, otvorenost, da istražuju, da pokušaju da uspostave ravnotežu i objektivnost. Njihova dužnost nije da snose odgovornost opozicije.

Možemo li u Bosni i Hercegovini da zamislimo građansko, civilno novinarstvo? Ono koje prkosi sopstvenim prirodnim instinktima – stvaranju slavni ličnosti od sebe samih, koje postupa kao pomoć aktivnostima i razmišljanju, koje publici predstavlja prve nacрте istorije koji su privlačni i pomalo lukavi, snažni u narativu ali pažljivi prema složenosti i kontekstu svake priče. Ono koje se ne bavi političkom silom, već se bori, zajedno s najboljim instinktima te sile, da stvori savremeni svijet koji je odmah razumljiv i otvoren za sve njegove građane. Ako to možemo da zamislimo, onda možemo i da ga stvorimo.

KORISNI ON-LINE ALATI ZA ISTRAŽIVANJE

Koristan softver:

DC++ je kompjuterski program koji spaja kompjutere širom svijeta i olakšava razmjenu podataka. Može biti koristan kad se istražuju slučajevi cyber kriminala.

<http://deplusplus.sourceforge.net/>

Provjera IP i web adrese:

Navedene web sajtove možete koristiti da saznate ko je vlasnik nekog web sajta ili za ulaženje u trag IP adresi.

<http://allwhois.com/>

<http://www.ripe.net/whois>

<http://remote.12dt.com/rns/>

<http://allwhois.com/>

Informacije sa kojih je CIA skinula pečat povjerljivosti

www.foia.cia.gov

CIA je otvorila ovaj sajt da javnosti pruži pregled pristupa svojim informacijama, uključujući elektronski pristup ranije objavljenim dokumentima.

ON-LINE prevođenje

Ovi web sajtovi pogodni su kad moramo pročitati dokument napisan na jeziku koji uopće ne razumijemo:

<http://babelfish.altavista.com/tr>

<http://www.freetranslation.com/>

Ugovori Vlade Sjedinjenih Američkih Država

<http://vsearch2.eps.gov/servlet/SearchServlet>

Vojni i civilni ugovori koje je dala vlada Sjedinjenih Američkih Država mogu se pretraživati uz pomoć ovog web sajta.

Terorizam, finansijske prevare, kriminalci za kojima se traga

<http://www.treas.gov/offices/enforcement/ofac>

<http://www.ustreas.gov/offices/enforcement/ofac/sdn/>

<http://chaos.fedworld.gov/bxa/prohib.html>

Tražilice

www.msn.com

www.gigablast.com

www.ixquick.com

www.teoma.com

www.alltheweb.com

www.hotbot.com

www.a9.com

www.live.com

<http://searchenginewatch.com>

Na ovom potonjem možete naći podatke i ocjene tražilica.

Internet kao arhiva

<http://www.waybackmachine.org/>

Ovo je veoma važan alat kada je u pitanju provjeravanje web sajtova kojih više nema on-line ili za provjeravanje ranije faze razvoja web sajta. On pohranjuje web sajtove u različitim fazama njihovog razvoja.

Softver za kodiranje

<http://www.pgpi.org/cgi/download.cgi?filename=PGPF703.zip>

PGP, Pretty Good Privacy (Prilično dobra privatnost), kodira fajlove i dokumente na vašem hard disku, a također se može koristiti i za komunikaciju e-mailom.

<http://www.scramdisk.clara.net/>

Kodira vaše hard diskove.

ON-LINE NOVINARSKE PUBLIKACIJE

The IRE Journal

www.ire.org/store/periodicals.html

Uplink

www.ire.org/store/periodicals.html

Columbia Journalism Review

www.cjr.org

American Journalism Review

www.ajr.org

Quill Magazine

<http://spj.org/quill>

Editor & Publisher

www.editorandpublisher.com/editorandpublisher/index.jsp

News Watch

<http://newswatch.sfsu.edu>

On-line Journalism Review

www.ojr.org/ojr/page_one/index.php

IZVORI ZA IZVJEŠTAVANJE

IRE's Beat Source Guide

www.ire.org/resourcecenter/initial-search-beat.html

CAR in Canada

www.carincanada.ca

Center for Media and Public Affairs

www.cmpa.com

Citizen Access Project

www.citizenaccess.org

The Global Beat

www.nyu.edu/globalbeat

The Working Reporter

www.workingreporter.com

The Internet Newsroom

www.editors-service.com

The Reporter's Network

www.reporters.net

Deadline Online

www.deadlineonline.com

A Journalist's Guide to the Internet

<http://reporter.umd.edu>

PRNewswire's ProfNet

www.prnewswire.com/media

Power Reporting

<http://powerreporting.com>

FACSNET

www.facsnet.org

Internet News Bureau

www.news bureau.com/search

JournalistExpress

www.journalistexpress.com

Reporter's Desktop

www.reporter.org/desktop

Gordana Vilović

Pogled na istraživačko novinarstvo u Hrvatskoj

Korak naprijed, dva nazad

1. Uvod

Kao grom iz vedra neba u hrvatskoj je javnosti nedavno odjeknulo 78. mjesto o medijskim slobodama u Hrvatskoj prema izvještaju Reportera bez granica za proteklu godinu. Za one koji su upoznati s vrednovanjem i kriterijima ove nevladine organizacije jasno je da su dvojica ubijenih novinara i jedan teško pretučeni u protekloj godini donijeli velik broj kaznenih bodova Hrvatskoj i da se stoga ona našla na ljestvici iza svih susjednih zemalja. Štoviše, u istom izvještaju naglašeno je da je ometanje istraživačkog novinarstva doprinijelo takvim ocjenama.

Uvažavajući ovu ocjenu, valja kazati da jedan dio hrvatskih novinara nije odustao od istraživačkog novinarstva premda niti nakladnici niti vlasnici ne potiču niti stimuliraju ovaj iznimno zahtjevan i novinarski rod. Gotovo da se stječe dojam da nije nikome u interesu da se novinari oslobode dnevnog novinarstva i da rade na određenim projektima, nalazima, provjeravaju sumnje i propituju istinitost dojava. Taj vid analitičkog i napornog rada ne treba uspoređivati s dobivenim policijskim zapisnicima koje potom novinari pre(raz)rađuju u novinarske sadržaje za koje bi se brzopleto moglo kazati da su istraživačko novinarstvo.

Kakvo je zapravo danas istraživačko novinarstvo u Hrvatskoj? Postoji li uopće? Jesu li novinari istraživači u Hrvatskoj osuđeni da odustanu od mukotrpnog istraživanja ili moraju računati da svoju

tvrdoglavost za istraživanjem plaćaju, u konačnici, i vlastitim životima?

2. Razvoj hrvatskog istraživačkog novinarstva

Kad spominjemo istraživačko novinarstvo, onda se nužno vraćamo na devedesete godine 20. stoljeća, kada bilježimo prve oblike hrvatskog istraživačkog novinarstva koje nastaje kao posljedica neprestanog osvajanja medijskih sloboda, u višestranačkoj demokraciji u kojoj se ustanovljavaju i prvi privatni mediji. Tada se sve češće spominje interes javnosti koji je iznad svega ostalog. Paradigma istraživačkog novinarstva iz hrvatske novije prošlosti bio je „slučaj Lepej“. Te 1998. godine otkriven je bankovni račun supruge aktualnog predsjednika u korist interesa svekolike javnosti. Novinarica Orlanda Obad i njezin vjerodostojni izvor – bankovna službenica Ankica Lepej – bili su svjesni posljedica nakon otkrivanja bankovne tajne, ali su procijenili da je najvažniji interes javnosti. Epilog iz te priče je ušao u sve udžbenike novinarstva: „Bankovna je službenica trenutačno izgubila posao jer je prekršila osnovno pravilo bankovne etičnosti, a pritisak hrvatske i svjetske javnosti oslobodio je novinarku od sudskog postupka, premda je otkrila strogo zaštićenu poslovnu tajnu.“⁷ Konačno, bio je to čist primjera istraživačkog novinarstva, nešto poput „hrvatskog Watergatea“.

Međutim, hrvatski tjednici su devedesetih godina objavljivali velik broj priča koje su kadšto bile nedorađene, nezavršene ili pak prekinute u smislu daljnjeg istraživanja. Te priče svakako nisu bile izmišljene, ali im je nedostajalo niz elemenata da bi bile svrstane u cjelovite oblike istraživačkog novinarstva. Autor ovoga rada naziva ih „pseudoistraživačkim“. „Obilježja pseudoistraživačkog novinar-

⁷ Vilović, Gordana: „Istraživačko novinarstvo, tabloidizacija i etika“, objavljeno u: *Društvena istraživanja*, 68/2003, ISSN 1330-0288, UDK : 070.11/497.5) 199”, str. 957-974.

stva u Hrvatskoj mogu se prepoznati kao: plasiranje informacija iz jednog izvora, otvorene špekulacije bez uvjerljivih dokaza, očite jednostranosti u obradi tema/fenomena/aktera, novinari i urednici povezani su s određenim interesnim skupinama, interesi vlasnika medija evidentno ograničavaju dublje ulaženje u temu ili problem. Krajnji rezultat takva istraživanja jest dvojben kredibilitet, senzacionalizam i neuvjerljivost.⁸

Iz tog vremena datiraju i razgovori vođeni s uglednim novinarima koji su se posebno profilirali i posvetili istraživačkom novinarstvu. Saša Leković, novinar i predavač istraživačkog novinarstva na više visokih škola u jugoistočnoj Europi, tada je rekao da u Hrvatskoj postoje tek temelji i slabi pokušaji uspostavljanja istraživačkog novinarstva, objašnjavajući svoj stav ovako: „Novinari bi trebali biti odgovorni za poštivanje zakonske procedure, svetosti činjenica i pritom smanjiti količinu emocija koju unose u pojedine slučajeve.“⁹ Saša Leković, koji je 2008. godine ustanovio, u okviru B92, poseban projekt potrage za nestalim osobama, na isti upit¹⁰ o istraživačkom novinarstvu, odgovara slično kao i 2003. godine, odnosno on nije bitno promijenio svoj stav! Ukratko, prema njegovu sudu, pravo istraživačko novinarstvo zahtijeva i vrijeme, novac, obrazovanje, podršku medija i nakladnika, a svega toga nedostaje. Prema tome, teško da se može govoriti o sustavnom istraživačkom novinarstvu u Hrvatskoj.

Slično mišljenje o problemima istraživačkog novinarstva, osobito onoga što se bori u raskrinkavanju korupcije u Hrvatskoj, iznio je Hrvoje Appelt, bivši novinar Europapress Holdinga, koji je 2005. godine nagrađen priznanjem za istraživačko novinarstvo Hrvatskog novinarskog društva pod nazivom „Marija Jurić Zagorka“. Danas

⁸ Vilović, Gordana: “Istraživačko novinarstvo, tabloidizacija i etika”, objavljeno u: *Društvena istraživanja*, 68/2003, ISSN 1330-0288, UDK : 070.11/497.5) 199”, str. 957-974.

⁹ Isto.str. 969.

¹⁰ Razgovor sa Sašom Lekovićem, studeni 2009.

kao slobodan i/ili nezaposlen novinar iznio je niz primjera iz svoje praske, ali i stanja u hrvatskom novinarstvu, iz kojeg je vidljivo da postoje opstrukcije na svim razinama gdje se zaustavlja i ne dopušta istraživačko novinarstvo. Niz primjera koje je Appelt iznio u javnosti, i to na sjednici Odbora za borbu protiv korupcije Hrvatskog sabora, ostali su bez jačeg odjeka i odgovora na izravne kritike upućene ne samo državnim organima nego prije svega vlasnicima medija i urednicima. Upravo ovi zadnji, prema tvrdnjama H. Appelta, nisu imali ni volje ni želje da omogućće novinarima da do kraja istraže neke slučajeve korupcije i kriminala. Konačno, on zaključuje da su nerijetko „privatni mediji upravo u sprezi s aktualnom politikom zbog profita“.¹¹

Tokom ove godine u Hrvatskoj su zaredale afere iz javnih (državnih!) poduzeća – od Hrvatske elektroprivrede, Hrvatskih cesta, Hrvatskih željeznica, Podravke, koja je dijelom u vlasništvu države, i još niza drugih, pa bi se mogao steći dojam da je to značilo povratak istraživačkog novinarstva na velika vrata.

Večernji list je tako u kolovozu 2009. otkrio da je „Rade Buljubašić, povratnik iz Australije, fiktivno zaposlen u Hrvatskoj elektroprivredi (HEP), da ondje prima plaću, a da na posao odlazi na Trg žrtava fašizma, u središnjicu Hrvatske demokratske zajednice. Sam Buljubašić čak nije niti pokušao sakriti taj skandal, nego je potvrdio to skandalozno otkriće. Pritom je rekao da se u Hrvatsku vratio na poziv Ive Sanadera (bivšeg premijera!, op. G.V.) te da mu je stranka i prije povratka obećala stan“.¹² Nakon tog priznanja, otkrile su se i druge nevjerovatne stvari, a Predsjedništvo HDZ-a je „18. kolovoza

¹¹ Uvodno izlaganje Hrvoja Appelta na tematskoj sjednici saborskog odbora pod nazivom „Sloboda medija i borba s korupcijom“, lipanj 2009.

¹² *Večernji list*, 19. rujna 2009. godine, tekst „Rasplet u HEP-u“, autora I. Toma, V. Mazzocco/VLM, M. Špoljar/VML

2009. jednoglasno isključilo Radu Buljubašića, koji sam sebe naziva vojnikom HDZ-a, zbog nanošenja štete ugledu stranke“.¹³ (!)

Hrvatski su mediji nastavili redovito izvještavati o javnim poduzećima i aferama, ali ipak ne možemo govoriti o konzistentnom istraživačkom novinarstvu. Čini se da je ipak riječ o dopuštanju određenih interesnih skupina da nezakonitosti iz suprotnog tabora ili druge interesne skupine izađu u javnost, upravo sada i na ovaj način.

Doima se kao da je nenadani i munjeviti odlazak premijera Ive Sanadera proljetos otvorio Pandorinu kutiju afera u hrvatskim javnim poduzećima!

Jedina razlika između devedesetih godina prošlog stoljeća i onoga što danas imamo kao rezultat objave medijskih sadržaja, koje se dijelom može nazvati i istraživačko novinarstvo, jest nepobitna činjenica da javnost reagira drukčije. Zapravo, pritisak medija i utjecaja na javnost jednako kao i na same političke i/ili gospodarske aktere i državne istražne organe je snažniji, pa smjene i ostavke nisu više rijetkost. U tom kontekstu „ojačane javnosti“ valja gledati i na globalne medije, gdje je nova generacija čitatelja uglavnom usmjerena na multimedijske prezentacije novih medija u virtualnom svijetu, a sve manji broj starijih konzumenata medija se još uvijek oslanja na tiskovine.

U današnje vrijeme, kad su evidentne smanjene naklade tradicionalnih (tiskovnih) medija, i kad jačaju *on-line* mediji i *news* portali i blogosfera, doima se kao i da se smanjuju i izgledi za revitalizaciju istraživačkog novinarstva. Davor Glavaš, novinar i vanjski suradnik na predmetu *Istraživačko novinarstvo* na studiju novinarstva na Fakultetu političkih znanosti, smatra da se taj vid novinarstva „polako i neumitno seli u domenu periodike, posebnih izdanja i stručnih priloga te – više kao eho, nego kao originalna produkcija na blogove i specijalizirane portale, ostavljajući

¹³ Isto.

tradicionalnim medijskim oblicima da popune prostor koji se prostire od jednostavnog prenošenja informacije do vanjskih rubova analitičkog novinarstva. To će i kao uzrok i kao posljedicu imati raslojavanje publike prema kriteriju participacije potaknute medijskim sadržajem na uglavnom amorfnu čitatelje/gledatelje/slušatelje čija će ograničena pažnja ostajati na površnom te sinergično artikulirano javno mnijenje koje će uvijek pitati zašto i s kakvim posljedicama. Upravo je ova potonja grupacija garancija opstanka kvalitetnoga, samim time i istraživačkog novinarstva, bez obzira na njegovo povlačenje s prve medijske crte.¹⁴

3. Istraživačko novinarstvo kao čuvar demokracije

„[K]ad bi me pitali želim li vladu bez novina ili novine bez vlade, ne bih se premišljao ni trenutka u odabiru ovog drugog“¹⁵, dio je citata iz pisma američkog predsjednika Thomasa Jeffersona upućenog Edwardu Carringtonu, 1787. godine. Prije, dakle, otprilike dvjesto godina izrečene su ove ključne riječi o značaju novina, u to vrijeme jedinog medija. I danas, u vrijeme suvremenih medijskih tehnologija koje mijenjaju i navike starijih konzumenata, naglog pada naklada novina svuda u svijetu, te velike revolucije u virtualnom svijetu medija i afirmacije građanskog novinarstva, možemo se tek suglasiti da svako slobodno i otvoreno društvo treba neovisne medije. I novinare koji će imati slobodan pristup informacijama važnim za život ljudi, koji će pošteno donositi informacije, a komentarima i

¹⁴ “Novine i internet: tko će preživjeti” (pripremio Ivan Ornela), *MadeIn*, 9/2009, str. 66.

¹⁵ “The basis of our government being the opinion of the people, the very first object should be to keep that right; and werrrrre it eft to me to decide whether we should have a government without newspapers or newspapers without a government, I should not hesitate a moment too prefer the latter. But Ishould mean that every man should receive those papers and be capable of reading them.”, citat preuzet sa stranice predmeta Novi mediji Sveučilišta Seton Hill, <http://blogs.setonhill.edu/nmj/014355.htm>, 10. ožujka 2009. u 23,30.

stavovima utjecati na oblikovanje mišljenja građana e kako bi mogli sudjelovati u demokraciji u najširem smislu. Međutim, ono što je presudna zadaća medija, a još 1787. o tome piše Jefferson, jest njihova uloga kao društvenog korektiva, „psa čuvara demokracije“, istraživača svega onoga što je loše a želi se svjesno prikriti u javnosti.

U tranzicijskim zemljama, posebno onima u kojima je dijagnosticiran visok stupanj korupcije, uloga novinara je presudna. Hrvatska, nažalost, pripada krugu takvih zemalja, a otuda je uloga medija upravo na razotkrivanju korupcionaških afera nezamjenjiva. Pitanje je samo koliko su novinari u tome uspješni, koliko vremena ima za posebne istraživačke projekte koje daju urednici, koliko ih država podržava i štiti u tom opasnom poslu, imaju li razrađene strategije svojih istraživanja i u kojoj mjeri se pridržavaju procedure. Preuzimaju li ulogu sudaca i policajaca? I konačno, gdje prestaje istraživačko novinarstvo, a postaje istražno?!

4. (Ne)Etičnost istraživačkog novinarstva

U gotovo svim relevantnim raspravama o istraživačkom novinarstvu mjesto spoticanja jest element etičnosti. Treba li prekršiti baš sva načela da bi se izvijestilo o događaju koji dobiva naslovnu stranicu? U usporedbi s drugim profesijama, u novinarstvu etika može nerijetko biti protuslovn. Ako se novinar „zaigra“ nagađanjima, pretpostavkama i špekulacijama, pojačanim s pet-šest anonimnih izvora, može u konačnici doći do otkrića, ali će vrlo vjerojatno usput povrijediti i nedužne članove obitelji, djecu... Sve su to rizici istraživačkog novinarstva. Nekad novinari a danas odreda veliki američki sveučilišni profesori poznatiji pod imenom *Missouri grupa* o etici u istraživačkom novinarstvu pišu:

Liječnik koji prepíše pogrešan lijek pacijentu krši etički kodeks i može izgubiti pravo na rad. Odvjetnik koji namjerno pogrešno vodi

svog klijenta u sudskom procesu može biti optužen za narušavanje etičkog kodeksa i ostati bez posla. Novinar koji prihvati ukradeni dokument i preuzme policijsku istražiteljsku ulogu kako bi snimao privatne razgovore svakako narušava etički kodeks. Ali on može dobiti Pulitzerovu nagradu.¹⁶

Taj paradoks u razumijevanju da je novinarima sve dozvoljeno u ime velikih krajnjih rezultata ublažava Claude Jean Bertrand, francuski teoretičar etike medija, koji uvodi pojam *načina osiguravanja društvene odgovornosti medija* (NODO), prema kojoj novinari „u normalnim uvjetima djeluju samo moralnim pristupom, no djelovanje se može pojačati autoritetom upravitelja medija ili postojećih zakonskih odredbi“,¹⁷ a to svakako nije niti „novi totalitarizam“¹⁸, niti cenzura, nego tek poštovanje etičnosti odnosno kodeksa novinarske profesije. On navodi i nekoliko slučajeva iz novinarske prakse prema kojima novinari istraživačkog novinarstva nisu dobili Pulitzerovu nagradu upravo zato što su u postupku istraživanja prekršili niz etičkih načela (od procjene na koji je način novinar stizao do svojih izvora, kako je upotrebljavao dječje iskaze, te se koristio ucjenom da bi otkrio važne podatke o korupciji).

Ako državi treba uloga novinara kao „psa čuvara demokracije“ ili kao četvrte vlasti u njoj, onda novinarima treba samoregulacija vlastite struke i korektiv unutar redakcije kojemu se svojevrijedno podvrgavaju novinari jer je prirodno da se u javnoj struci kakvo je novinarstvo svakodnevno događaju različite nenamjerne pogreške i previdi. Unatoč činjenici što su velike hrvatske novinske kuće uredno izradile vlastite etičke kodekse, u svakodnevnoj praksi mnoštva

¹⁶ Vilović, Gordana: *Etički prijepori Globusa i Nacionala 1999-2000*, Fakultet političkih znanosti – Hrvatska politologija, Zagreb, 2004, str. 7.

¹⁷ Bertrand, Claude Jean: *Deontologija medija*, Sveučilišna knjižara i ICEJ, Zagreb, 2007, str. 82.

¹⁸ Isto, str. 82.

objavljenih tekstova i fotografija upravo se ogleda potpuno ravnodušje prema minimumu etičkih imperativa.

Istina je da su hrvatski novinari, u godinama nakon osamostaljenja, istražili niz slučajeva, osobito onih o, primjerice, različitim korupcijskim aferama, nedozvoljenom prisluškivanju novinara, lažiranju nogometnih utakmica, o trajavoj i protuzakonitoj privatizaciji, o mafiji i o nizu drugih skandaloznih događaja, ali su vrlo često o tome izvještavali na prijeporan način. Pritom se redovito nije vodilo računa o zaštiti privatnosti osoba koje su se slučajno našle u krugu istraživačkog projekta ili o promicanju lošeg ukusa u iznošenju sasvim nepotrebnih ali pikantnih detalja u priči. Postoji li isprika za ljude koji su u novinarskoj brzini, pod pritiskom redakcijskih rokova, pogrešno svrstani u kriminalne skupine, a njihove fotografije s punim imenom i prezimenom osvanule na udarnim stranicama?

U istraživačkom novinarstvu, kao iznimno zahtjevnom poslu, nužno će uvijek postojati etički prijepori. Otuda se većina medijskih teoretičara slaže da je najvažnije napraviti barem što manji broj etičkih povreda. I, svakako, imati iskrenu namjeru biti etičan, prije svega radi vlastite vjerodostojnosti kao novinara.

5. Analiza slučaja: Etičnost u praćenju korupcijske afere „Indeks“

Akcija „Indeks“,¹⁹ usmjerena spram razotkrivanja korupcije i primanja mita, prodaje i kupovanja ispita na Zagrebačkom sveučilištu, o kojoj su svi hrvatski mediji izvijestili 19. rujna 2008. godine, izazvala je niz prijevora. Prema jednim, bila je to tek pokazna vježba u Hrvatskoj kojom se htjelo impresionirati Bruxelles u potvrdi sustavne borbe protiv korupcije. Za druge akcija „Indeks“ bila je primjer nedopustivog postupanja s uglednim sveučilišnim nastavnicima, tim više što su iznijeta puna imena i prezimena ljudi koji su nakon obavijesnog razgovora pušteni. Iz sveučilišnih krugova redale su se kritike o povredi autonomije sveučilišta. Zagrebačko sveučilište se dobro potreslo. Javnost je bila šokirana. Gotovo sve susjedne europske zemlje prenijele su barem agencijsku vijest o sveučilišnom skandalu.

Hrvatska televizija je svoju najgledaniju emisiju „Dnevnik“ u 19,30 započela video zapisom o akciji „Indeks“ koji je u potpisu bio „Jutarnji.hr“. Izdanja dnevnih novina sljedećeg dana redom su donijela naslovnicu, a posvetili su barem prve dvije-tri stranice o akciji „Indeks“. S pravom, jer je to udarni događaj. Svi elementi vrijednosti vijesti bili su zastupljeni u događaju kodnog imena „Indeks“: „pravodobnost, blizina, važnost, posljedice, ljudski interes, sukob, neobičnost, utjecaj i publika“.²⁰ Međutim, u nizu informacija

¹⁹ Hrvoje Appelt je u svojem obraćanju javnosti i saborskom odboru o korupciji u Hrvatskoj naveo da se u ljeto 2008. godine obratio državnom odvjetniku Mladenu Bajiću i ravnatelju USKOK-a Dinku Cvitanu i dostavio im dokaze o kupovini ispita na Zagrebačkom sveučilištu, nakon čega je uslijedila operativna akcija „Indeks“. To je bila velika antikorupcijska akcija USKOK-a – tri mjeseca nakon početka provođenja mjera tajnog prisluškivanja i praćenja uhićeno je 108 studenata, profesora i posrednika. Danas, u studenom 2009. veći dio sveučilišnih nastavnika i studenata su procesuirani, a javnost je imala prigodu čuti audio zapise skandaloznih razgovora o načinima kupovanja ispita.

²⁰ Malović, Stjepan: *Osnove novinarstva*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005, str. 190.

bilo je toliko različitih podataka o broju „privedenih“, o broju „uhićenih“, o broju „privedenih na obavijesni razgovor“, o „osumnjichenim“ itd. Očito, u želji da se što brže i potpunije objavi baš sve do čega se može doći, činjene su i greške. Ništa neobično, osobito kad se radi o „udarnim vijestima“ s kojima se odmah „ide van“, a u novinarstvu se greške ne mogu skriti, posebno ako nema dovoljno vremena za potpunu provjeru. Tako su objavljena puna imena i prezimena i fotografije nekih sveučilišnih profesora za koje je već sljedećeg dana utvrđeno da su propustom i u brzini proglašeni trgovcima ispita. Je li se moglo drukčije izvještavati? Zašto se novinari nisu pridržavali ni minimuma etičkih standarda u izvještavanju? Zašto je bilo potrebno oduzimati dostojanstvo akterima, makar da su se i opravdano našli na meti novinara?

Najranjiviji dio istraživačkog novinarstva je upravo etičnost. Medijski teoretičari smatraju da je u istraživačkom novinarstvu najvažnije napraviti što manje etičkih povreda. Nažalost, uvijek je to dvosjekli mač i nerijetko se uopće ne misli na etično postupanje i na odgovornost prema posljedicama aljkavog izvještavanja.

Ima li etika ikakve veze s istraživanjem u novinarstvu? Ili, postoji li etika u istraživačkom novinarstvu? „Cinici bi rekli da su to smrtni neprijatelji, odnosno da jedno drugo isključuje... (...) Očito istraživački novinari – koji pokušavaju otkriti malverzacije ili korupciju, trgovanje ljudima, trgovanje djecom ili tzv. ‘državne tajne’, koje de facto javnost ima pravo znati – vrlo često dolaze u situaciju da prekrše znatan broj etičkih imperativa: od prislušivanja, pogrešnog predstavljanja, uznemiravanja privatnih osoba, tajnog snimanja razgovora bez znanja sugovornika, korištenja članova obitelji ili posebice djece u postupku istraživanja.“²¹

Poneki od svih ovih etičnih novinarskih grijeha počinjeni su i u izvještavanju o akterima „Indeksa“.

²¹ Vilović, Gordana: „Etičnost u istraživačkom novinarstvu“, u: *Istraživačko novinarstvo*, SEEMO, specijalno izdanje, Beč, 2006, str. 9.

Najviše prostora praćenju akcije „Indeks“ dao je *Jutarnji list*. Čak 12 stranica prvog dana praćenja. Ovaj list je očito imao dobar nos i još bolje izvore, a, prema načinu praćenja, imao je nekoliko novinarskih ekipa koji su pokrivala sva mjesta na kojima se odvijalo policijsko djelovanje. A znalo se da se u akciju kreće. Konačno, u jednom od tekstova objavljenih u *Jutarnjem listu* 19. rujna to izrijeekom i stoji:

*Jutarnji je jedini operaciju pratio od ranog jutra. Prije dva dana iz sudskih je izvora procurilo da USKOK i Državno odvjetništvo pripremaju veliku akciju i da su podnijeli 60 zahtjeva za pretres, no nitko nije otkrivao o čemu se radi. Tek u srijedu kasno navečer saznali smo da akcija kreće iduće jutro u pet sati.*²²

Vjerojatno zato što su novinari *Jutarnjeg lista* jedini novinari koji su u stopu pratili policijske automobile koji su krenuli u realizaciju „Akcije Indeks“, pojačan adrenalin izvjestitelja rezultirao je evidentno nekim novim formama u istraživačkom novinarstvu koje ozbiljno novinarstvo ne poznaje. Tako je u nosećem tekstu pod naslovom „Profesoričinu vilu u Nazorovoj pretresali 6 sati“²³ novinarka ulazila u sitnice koje su imale za cilj tek zadovoljiti bolesnu znatiželju nekih čitatelja o načinima policijskog postupanja i izgleda raščupane sveučilišne profesorice u ranu zoru. Nadnaslov teksta također je prijedoran: „Uhapšena šefica Povjerenstva za sprečavanje sukoba interesa“. To naprosto nije točno! U tekstu koji slijedi navodi se pak da je Deša Mlikotin Tomić – privedena!

Ako je riječ o značajnom novinarskom zadatku i velikoj, pomno pripremanoj akciji, onda je suvišno da se izvjestitelj s lica mjesta zadržava na površini i opisuje boje i broj torbi, šminku i suknje koje je nosila privedena osoba:

„Prije odvođenja se našminkala, odjenula šarenu suknju i tamnu jaknu, ogrnula se zelenim šalom, a u ruci je nosila dvije torbe... (...)

²² „Uhapšeni studenti progovorili pa pušteni“, *Jutarnji list*, 19. rujna 2008, str. 6.

²³ *Jutarnji list*, 19. rujna 2008, str. 2.

U prolazu se čak nasmijala, ali nije htjela previše govoriti (...) Smjestili su profesoricu na zadnje sjedalo starog tamnocrvenog Golfa... (...) Golf isprva nije htio upaliti pa su tek iz nekoliko pokušaja polako i bučno krenuli prema policijskoj stanici...“²⁴

Neobičan je i sasvim nepotreban opis dolaska policije na vrata „luksuzne žute vile“ i susreta D. Mlikotin Tomić s policajcima: „Otvorila je vrata. Bila je u kućnom ogrtaču, nenašminkana i nepočesljana, vidno šokirana... (...)“

Gotovo na jednak način novinarka opisuje izgled prijateljice profesorice Mlikotin Tomić koja je došla na njezin poziv „...također nenašminkana, u trapericama i svijetlom ogrtaču, ipak sa žarko crvenom torbicom u rukama“.²⁵

Izdvojeni citati svakako ne odaju istraživački novinarski nerv, nego se bizarnim opisima želi pojačati znatiželju konzumenta za periferne detalje. Konačno, cijeli tekst ilustriran je fotografijama na kojima je vidljivo da su obje žene i raščupane i šokirane i nenašminkane?!

Analizirani uvodni tekst u cijeli temat „Operacija“ ne pripada kategoriji onoga što u novinarstvu zovemo istraživanje, nego je nepotrebna redundancija opisa i slika koje ništa posebno ne dokazuju, ali zato ulaze duboko u privatnost. Pravo na privatnost je zajamčena svima. Jasno je međutim da javne osobe, posebno kad ih policija privodi, ne mogu inzistirati na elementarnoj privatnosti, ali čak i u takvim slučajevima novinari bi se trebali ponašati kao etički profesionalci. Kao istraživački novinari trebali bi vidjeti cjelinu slike, a ne zadovoljiti se tek „crvenom torbom i šarenom suknjom“.

6. Umjesto zaključka

Postoji li, dakle, istraživačko novinarstvo u Hrvatskoj? Ne, u onom obliku o kojem poučavamo studente novinarstva. Prije svega,

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

upućivanjem na to da istraživački novinari²⁶ budu sistematični i da prepoznaju i odgovore na niz pitanja, od toga što se želi saznati/istražiti, s kojim motivima se ulazi u istraživanje, za koga je priča važna, što se mora saznati, tko je zainteresiran za priču, kako organizirati informacije, koja etička načela se ne smiju narušiti, pa do toga kakvu istraživačku strategiju će odabrati novinar.

Svega toga u praksi hrvatskog istraživačkog novinarstva nema. Najčešće se sve radi kampanjski i stihijski, i ponekad se novinarima istraživačima posreći kad im okolnosti idu u prilog i priča nenadano željene konture dobiva potporu javnosti i pravu reakciju na objavljene podatke.

Razvijene demokracije, a tranzicijske zemlje još i više, trebaju ozbiljne istraživačke novinare koji će biti posvećeni istraživanju, pa i po cijenu da ne objave ništa ako sumnje nisu dokazane. Treba im također potpora redakcije i vlasnika medija ako je nalaz potkrijepljen dokazima o korupciji i kriminalu.

²⁶ Sinopsis istraživačkog novinarstva prema programu Istraživačkog novinarstva (voditelja Saše Lekovića) Media centra Sarajeva.

7. Izvori i citirana literatura:

„Novine i internet: tko će preživjeti” (pripremio Ivan Ornela), *MadeIn*, 9/2009, str. 66.

„Uhapšeni studenti progovorili pa pušteni“, *Jutarnji list*, 19. rujna 2008, str. 6.

Bertrand, Claude Jean: *Deontologija medija*, Sveučilišna knjižara i ICEJ, Zagreb, 2007, str. 82.

<http://blogs.setonhill.edu/nmj/014355.htm>

Jutarnji list, 19. rujna 2008.

Malović, Stjepan: *Osnove novinarstva*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

Uvodno izlaganje Hrvoja Appelta na tematskoj sjednici saborskog odbora pod nazivom “Sloboda medija i borba s korupcijom”, lipanj 2009.

Večernji list, 19. rujna 2009. godine, tekst Rasplet u HEP-u”, autora I. Toma, V. Mazzocco/VLM, M. Špoljar/VML.

Vilović, Gordana: “Istraživačko novinarstvo, tabloidizacija i etika” objavljeno u *Društvena istraživanja*, 68/2003, ISSN 1330-0288, UDK : 070.11/497.5)” 199”, str. 957-974.

Vilović, Gordana: „Etičnost u istraživačkom novinarstvu“, u: *Istraživačko novinarstvo*, SEEMO, specijalno izdanje, Beč, 2006, str. 9.

Vilović, Gordana: *Etički prijepori Globusa i Nacionala 1999-2000*, Fakultet političkih znanosti – Hrvatska politologija, Zagreb, 2004, str. 7.

Michael Kunczik

Istraživačko novinarstvo i ratno izvještavanje: *Embedded Journalism*

Žurnalizam: Pojam 'žurnalist' (riječ vodi porijeklo od francuskog pojma 'le jour' = 'dan') u literaturi se ne koristi jedinstveno i kontinuirano doživljava modifikacije, nastale promjenama polja poziva tokom vremena (npr. pod utjecajem interneta²⁷). Pritom je, naprimjer u Njemačkoj, došlo i do promjene u novinarskom samopoimanju, kako pokazuju „predodžbe o profesiji“ koje je izradilo Udruženje novinara Savezne Republike Njemačke (*Deutscher Journalisten-Verband, DJV*). Između ostalog, područje rada s javnosti uvršteno je u profesionalno područje novinarstva i promjene ideje o prirodnom talentu za obavljanje poziva („rođen za novinara“) otišle su u smjeru profesije za koju se obrazuje i kvalificira. Za DJV važi sljedeće: Novinar(ka) je neko ko „profesionalno sudjeluje u izradi odnosno širenju informacija, mišljenja i zabave putem medija, koristeći se riječju, slikom, tonom, ili kombinacijom ovih sredstava prikazivanja“.²⁸ Time DJV novinarstvo shvata kao profesiju, čime se isključuje veliki broj novinara koji se tim poslom bave kao „dodatnim zanimanjem“ i bez kojih se sadržaji uopće ne bi mogli popuniti. Za mene je posebno problematično uvođenje PR-a, jer rad sa javnosti znači zauzimanje za

²⁷ Na internetu se gubi monopolistički položaj novinara kao osoba koje nude informaciju i „gatekeepera“.

²⁸ Poziv „novinar“ u sebi obuhvata mnogo pojedinačnih poziva različitih karakteristika djelatnosti. Velika je razlika da li je neko, naprimjer glavni urednik, urednik, reporter, korespondent, agencijski novinar, foto-novinar ili zaposlenik ureda za medije neke organizacije, nadležan za rad sa javnosti. Zadaci novinara (ali i stavovi) dijelom znatno variraju, zavisno od pozicije u određenoj medijskoj organizaciji, od vrste medija (dnevni list, sedmični list, radio, televizija, online mediji itd.), i zavisno od resora.

nekoga ili za nešto i prikazivanje posebnih interesa. Nasuprot tome, u idealnoj situaciji žurnalizam znači posjedovanje kritičkog stava u odnosu na državne odnosno društvene snage i izvršenje zadatka u cilju općeg interesa.

Zadaci žurnalizma: Ovdje se nećemo osvrnuti na teorije o funkcijama medija, poput teorija koje su 1956. godine u *Four Theories of the Pressu* (Urbana, III.) predstavili, naprimjer, Frederick S. Siebert, Wilbur Schramm i Thomas Peterson. Treba da se zna samo sljedeće: Ja sam pristalica *liberalne teorije medija* koja medije shvata kao četvrtu silu – uz zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Da bi demokratija funkcionisala, mediji moraju biti slobodni od utjecaja kontrole vlade (naravno da ni utjecaj drugih parcijalnih interesa – zbog, naprimjer, koncentracije medija – ne smije biti prejak). Kako bi se pronašla 'istina' kroz diskusiju, prema mom – priznajem, pomalo naivno-optimističkom shvatanju – sve ideje moraju imati priliku da ih se sasluša. Za mene je nedvojbeno: bez slobodnih, kritičkih masovnih medija, demokratija ne može funkcionisati. Odlučujuće za funkcionisanje demokratije su sloboda mišljenja i kontrola moćnika koji su, sa svoje strane, u prvom redu zainteresirani za pozitivno izvještavanje medija o njima samim (žele 'dvorsko izvještavanje'). Spomenimo kao primjer samo ulogu „Spiegela“ kod otkrivanja političke korupcije u Njemačkoj. U Njemačkoj su takva normativna shvatanja utjecala i utječu na politiku prema medijima i jurisdikciju. Ustavni sud Savezne Republike Njemačke (*Bundesverfassungsgericht*) uvijek se zalagao za slobodan medijski sistem i štitio ga je od nastojanja politike da ga stavi pod kontrolu. Ustavnopravne ideje o slobodi medija pojašnjava presuda od 5. augusta 1966. godine (takozvana „presuda u slučaju Spiegel“ – *Spiegel-Urteil*), u kojoj se kaže: „Slobodni mediji koji nisu cenzurisani, kojim ne upravlja javna vlast, bitan su element slobodarske države, moderna demokratija se pogotovo ne može odreći slobodne štampe koja redovno izlazi.“

U novinarstvu se, sa aspekta profesionalne uloge novinara i novinarskog samopojmanja, pravi razlika između *neutralnog, objektivnog* shvatanja uloge, koje je u odnosu na događaje pasivno distancirano, i *aktivnog, participirajućeg, socijalno angažiranog, advokatskog* novinarstva. Na sličan način se pravi razlika između *informativnog novinarstva* – koncentriranog na neutralno prenošenje, i *kritizirajućeg, kontrolirajućeg i konotativnog novinarskog formiranja mišljenja*. Ovo su, međutim, samo naizgled suprotnosti, jer između objektivnog izvještavanja, s jedne, i socijalnog angažmana, s druge strane, nema kontradiktornosti. Novinar ne može biti lojalan samo socijalno angažovanom novinarstvu, nego bi trebao istovremeno biti lojalan i neutralnom, objektivnom izvještavanju. Ovo je, naravno, moja slika etike u novinarstvu. Novinari svakako trebaju biti neka vrsta *advokata*.

Istraživačko novinarstvo: Ova osnovna normativna pozicija karakterizira i *istraživačko novinarstvo*, čiji je cilj da pronade i objavi informacije koje predstavnici parcijalnih interesa u politici, privredi, sindikatu i drugim interesnim zajednicama drže u tajnosti ili ih prešućuju, a koje se, međutim, smatraju važnim za društvo. Ovaj tip novinarstva teži da objelodani negativnosti u politici koje se službeno prešućuju (npr. zbog navodnog nacionalnog interesa) ili koje, eventualno, još nisu poznate. Slično se postupa i u privredi, kulturi i drugim oblastima društva (u Njemačkoj, naprimjer, u sindikatu).

Muckraking: Istraživačko novinarstvo je dio tradicije američkih *muckrakera*. Među najpoznatijim ljudima koji su *rovili po blatu* su Joseph Pulitzer, Lincoln Steffens, Ida Tarbell, Upton Sinclair i Ray Stannard Baker. Početkom 20. stoljeća u SAD-u ljudi su otvarali velike dnevne listove očekujući senzacije: listovima je razotkrivanje prljavih poslova u politici, privredi, administraciji i svijetu finansija obezbjeđivalo dobit. Krupne teme su bile korupcija i kriminal.

Razotkrivane su socijalne negativnosti i zahtijevane mjere za njihovo otklanjanje. U prvom izdanju *New York Worlda* od 11. maja 1883. godine Joseph Pulitzer, koji je borbu protiv moćnika smatrao svojim zadatkom, jasno se pozicionirao: „There is room in this great and growing city for a journal that is not only cheap but bright, not only bright but large, not only large but truly Democratic – dedicated to the cause of the people rather than that of the purse-potentates – devoted more to the news of the New than the Old World – that will expose all fraud and sham, fight all public evils and abuses – that will serve and battle for the people with earnest sincerity.“

Pojam *muckraker* potječe od Theodora Roosevelta (1858-1919), čiji je govor održan 1906. također postao priča s naslovne strane (*lead story*) *New York Timesa* (Goldstein, 2007: 102): *The Man with the Muckrake*. Roosevelt je ukazao na ogroman značaj istraživačkog novinarstva (pojam još nije postojao) za društvo i rekao je (1906: 106): “There are in the body of politic, economic and social, many and grave evils, and there is urgent necessity for the sternest war upon them. There should be relentless exposure of and attack upon every evil man, whether politician or businessman, every evil practice, whether in politics, in business, or in social life. I hail as benefactor every writer or speaker, every man who, [...] with merciless severity makes such attack, provided always that he in his turn remembers that the attack is of use only if it is absolutely truthful.” Roosevelt se, međutim, očito i plašio duhova koje je možda prizivao svojim govorom (1906: 107): “The men with the muckrakes are often indispensable to the well-being of society but only if they know when to stop raking the muck, and to look upward to the celestial crown above them, to the crown of worthy endeavor.” Plašio se konkretnih stvari, pa se sljedeće nije smjelo dogoditi (1906: 107): „There results a general attitude either of cynical belief in and indifference to public corruption or else of a distrustful inability to discriminate between the good and the bad.“

Potpukovnik Theodore Roosevelt je, inače, sa svojim *Rough Ridersom* (šarolikim, jedva sastavljenim dobrovoljačkim konjičkim pukom, koji je zbog nedostatka konja uglavnom obavljao pješadijske zadatke) aktivno sudjelovao u špansko-američkom ratu i postao je ratni heroj. U novembru 1898. je izabran za guvernera države New York. Ovog rata vjerovatno ne bi ni bilo da nije bilo štampe koja je tražila senzacije (*Yellow Press*). Stanovništvo je nahuškano protiv Španije, koja je navodno brutalno vladala. Intervencija je, po mišljenju štampe, bila ne samo pravo nego i obaveza SAD-a. Ako je ikada bilo rata koji su u odlučujućoj mjeri izazvali novinari, onda je to bio ovaj rat. Odlučujući izdavači su bili Pulitzer i Hearst, nemilosrdni konkurenti. Ovome je jednostavno trebalo dodati i sljedeće: rat povećava tiraž (uzbudljive, interesantne vijesti; brutalnost protivnika itd.) i izdavač će zaraditi.

Izveštavanje u vrijeme rata: Definicija pojma i polazište: U ratu je bitna (i) varka protivnika (osim ako je neko toliko nadmoćan da se može odreći nečega takvog). Centralna karakteristika vođenja rata je laž – a protivnik zna da ga lažu. Nastaje situacija paradoksalne komunikacije. Potreba da se ratni protivnik prevari od postupaka donošenja odluka u ratu pravi paradoksalna predskazanja. Paul Watzlawick je primijetio (1976, 132): „Što je veća vjerovatnoća da će se neka radnja desiti, utoliko je manja vjerovatnoća da će je i izvesti; a što zbog toga postane nevjerovatnija ipak je utoliko vjerovatnija.“ Dakle, riječ je o visokoj umjetnosti dezinformacije, koja se ne može izjednačiti s propagandom jer uspješna dezinformacija znači da protivnik stekne utisak da informacija potječe iz sopstvenog područja i da je stoga vjerodostojna. Pruski oficir Carl von Clausewitz je ovo nedvosmisleno izrazio u *Vom Kriege*: Nijedan vojnik neće izvesti neki plan koji se zasniva na iznenađenju ako je ubijeđen da protivnik poznaje plan. Neizostavna potreba ratne taktike je tajnost i varka.

Istovremeno, za demokratije važi ono što je, pored ostalog, naglašavao još i Winston Churchill: Demokratski izabrana vlada ne može poći u rat bez podrške javnog mnijenja.²⁹ Ovim se opisuje jedan od zadataka novinarstva u ratnim vremenima, naime – mobilizacija javnog mnijenja.³⁰ Ostali zadaci novinarstva u ratnim vremenima su prije svega podizanje borbenog morala vlastitih trupa, varanje protivnika, pridobijanje potencijalnih saveznika – naprimjer kontrolom međunarodne javnosti (svjetsko mnijenje; Britanci su to naprimjer praktikovali tokom Prvog svjetskog rata). Pritom su, primjera radi, preferirana novinarska sredstva poput formiranja predodžbe o neprijatelju (npr. Nijemci su poput životinja, Huna itd.; Saddam Hussein je poput Hitlera; ubistva beba itd.) ili jezička ublažavanja (npr. kolateralna šteta). Ne smije se zaboraviti pravdanje rata. Ratovi su uvijek pravedni (npr. kao otadžbinski rat, odbrambeni rat itd., ili čak i kao rat za okončanje svih ratova).

Rat je situacija koja ne doprinosi istraživačkom novinarstvu. Osim toga, vojna je potreba o kojoj se, po mom mišljenju, ne diskutuje, i ne samo da se mora obezbijediti da medijsko izvještavanje bude 'dobronamjerno', odnosno da odgovara interesima vlade i vojske, nego se, prije svega, ne smije ugroziti sigurnost vlastitih vojnika. To znači: objektivno izvještavanje nije cilj vojske. Izvještavanje treba kontrolisati. Novinari treba da budu instrumenti politike informisanja

²⁹ Churchill, Winston L. S., *London to Ladysmith, via Pretoria*, New York, 1900, 24 f.

³⁰ David Hume (1711-1776) napisao je u *Treatise of Human Nature* (1749: 348): "When our own nation is at war with any other, we detest them under the character of cruel, perfidious, unjust and violent: But always esteem ourselves and allies equitable, moderate, and merciful. If the general of our enemies be successful, 'tis with difficulty we allow him the figure and character of a man. He is a sorcerer: He has a communication with daemons; as is reported of *Oliver Cromwell* and the *Duke of Luxembourg*: He is bloody-minded, and takes pleasure in death and destruction. But if the success be on our side, our commander has all the opposite good qualities, and is a pattern of virtue, as well as of courage and conduct. His treachery we call policy: His cruelty is an evil inseparable from war. In short, every one of his faults we either endeavour to extenuate, or dignify it with the name of that virtue, which approaches it.

vojske. Oscar von Schwartz iz lista *Berliner Lokalanzeiger* je 1906. godine to tačno formulisao: „Ratni izvještači ne trebaju biti kritički hroničari nego dio ratne taktike.“ Doduše, ne treba zaključiti da je istraživačko novinarstvo u ratu samo štetno. Može biti upravo suprotno. Novinari bi mogli otkriti pogrešne vojne odluke i time omogućiti vojne uspjehe, odnosno spasiti živote vojnika. Spomenimo samo neuspjehe poput Bitke kod Galipolja (1915/16), tj. pokušaj Britanaca i Francuza da preuzmu kontrolu nad Dardanelima. Bez obzira na to, istraživačko novinarstvo je otkrilo i koju su značajnu ulogu imali i još uvijek imaju privatni plaćenici u službi SAD-a u Iraku.

Patriotski nesklad u glavi: Često je suvišna kontrola novinara putem cenzure, naime uvijek kada postoji konsenzus s vladom ili u glavi proradi patriotski nesklad. U Prvom svjetskom ratu su novinari zaraćenih zemalja u pravilu bili patrioti, bilo da je riječ o Britancima, Amerikancima, Francuzima ili Nijemcima. Identificirali su se s vojnicima na ratištu. Ustvari, cenzura koja je postojala nije ni bila potrebna. Ako bi ko naišao na istine koje su smatrane opasnim za vlastitu stranu, one su prešućivane. Novinari su bili sami svoji cenzori i nisu ni najmanje bili istraživački nastrojeni. Čak je i pacifist (i Irac) George Bernhard Shaw (1856-1950) za vrijeme rata bio za samocenzuru. Prilikom jedne posjete Arrasu, Shaw je rekao: „There is no need of censorship, [...] while the war lasts we must be our own censors. All one's ideas of the war are divided into two planes of thought which never meet. One plane deals with the folly and wickedness of war. The other plane is the immediate necessity of beating the Boche.”

Raskol u glavi je djelovao i u Vijetnamskom ratu (barem do ofanzive Tet). Vijetnamski rat se često smatra ratom bez cenzure. Ali cenzura nije ni bila potrebna: američka vlada je pošla od toga da postoji konsenzus između vlade i medija. John F. Kennedy je u aprilu 1961.

godine pred članovima *American Newspaper Publisher's Associationa* izlagao o ulozi medija (Hallin 1980: 70f): "In time of war the government and the press have customarily joined in an effort, based largely on self-discipline, to prevent unauthorized disclosures to the enemy. ... Every newspaper now asks itself, with respect to every story: 'Is it News?' All I suggest is that you add the question: 'Is it in the interest of national security?' And I hope that every group in America - unions and businessmen and public officials at every level - will ask the same question of their endeavours." Pozadina je bilo iskustvo da su mediji u „pravednoj“ borbi protiv komunizma do tada uvijek zastupali poziciju vlade.

Embedded Journalism: Postupak za kontrolu novinarstva i sprečavanje istraživačkog novinarstva o kojem se trenutno najviše diskutuje je takozvano integrirano novinarstvo (embedded journalism). Time se pokušava riješiti osnovni problem ratnog izvještavanja s aspekta vlade odnosno vojske. Ovdje je riječ o integraciji novinara u vojne strukture (npr. transport u područja gdje ima borbenih dejstava; zaštita, ishrana itd.). No, integrirano novinarstvo postoji još odavno. Prvi koji je, po mojim saznanjima, o tome izvještavao i sam bio 'integriran' je bio Johann Wolfgang von Goethe. Integrirano novinarstvo je danas novi vid razvoja novinarskog rada, nastao u pokušaju američke vojske da preduprijedi optužbe da novinare izolira od borbenih dejstava. U „drugom iračkom ratu“ (SAD-a) američka vlada se kod ophođenja prema novinarima uzdala u koncept *integriranog novinarstva*. Tokom rata u Iraku je 2003. godine bilo između 600 i 700 integriranih novinara – to je bio potpuno novi kvantitet ovog fenomena.

Koliko je ovo aktualno u diskusiji pokazuje jedna vijest iz *Stars and Stripesa* s kraja augusta 2009. prema kojoj je krajnje upitno preduzeće za PR *The Rendon Group* po nalogu Pentagona izradilo tzv. profil novinara koji su aplicirali za integraciju u Afganistanu.

Predsjednik Međunarodne federacije novinara Aidan White je u tome vidio dokaz da Pentagon zanima propaganda, a ne iskreno izvještavanje.³¹

Historijski primjeri integriranog novinarstva: Težnje da se u mas-medijima upravlja ratnim izvještavanjem postoje od 17. stoljeća. Praoblici su postojali već prije više milenija. Od ratnog izvještavanja je u odlučujućoj mjeri zavisio i razvoj inostranog izvještavanja odnosno profesija ino-korespondenta (Hohenberg, 1964). Od samog početka se i historiografija u prvom redu odnosila na ratove. Nasuprot Herodu (misli se na izvještaje o perzijskim ratovima), koji ne tvrdi da je bio svjedokom ijedne od opisanih bitki,³² Tukidid i Ksenofon se već mogu nazvati 'integriranim' izvještačima³³. Tukidid Atinski (oko 460/455-395. g. p.n.e.) nije bio uspješan general, stoga je 424. godine i protjeran. Tako je mogao stupiti u vezu sa suprotnom stranom i pokušati da pronađe 'neintegriranu istinu' – dakle što preciznije činjenice o ratu: Težio je da objektivno izvještava. U *Peloponeski rat*, međutim, on unosi i svoja iskustva učesnika rata.

Vođa plaćenika Ksenofon Atinski (oko 430/425-355) o svom vojnom pohodu u Aziji pisao je poput modernog 'integriranog' novinara. Ksenofon, koji je sa oko 10.000 grčkih plaćenika radio za perzijskog

³¹ Vijest FAZ-a, 2. septembra 2009, str. 33.

³² Dramatičar Eshil (oko 525-455), autor *Perzijanaca* (izvedena 425. u Atini), učestvovao je u bici za odbranu od Perzijaca kod Maratona, a vjerovatno je učestvovao i u bici kod Salamine. Nije razjašnjeno u kojoj se mjeri to odrazilo na njegove komade.

³³ Drugi ratni izvještači (historičari) također su bili 'integrirani' – Josip je učestvovao u Judejskom ratu (kao oficir odnosno general pobunjenika). Prema vlastitom opisu, bio je neustrašiv, mudar i spretan vojnik (Burrow, 2008: 146). Polibije (oko 200-118. g. p.n.e.) u *Historijama* prije svega opisuje godine u kojim je Rim osvajao istočno Sredozemlje. Pod zapovjedništvom generala Scipija Emiliana bio je aktivni učesnik u Trećem punskom ratu i bio je svjedok uništenja Kartage (146. g. p.n.e.). I Polibije (oko 200-118) se, poput Tukidida, trudio da historijske događaje u *Historijama* opiše istinito i tačno. Salustije je bio oficir pod Cezarom (Sallust, 2004: 11): „U građanskom ratu je postao 49. komandant legije u Iliriji, ali je doživio i jedan poraz.“

princa Kira (od oko 401. godine), sudjelovao je u njegovom pohodu na perzijskog kralja i opisao ga je u *Anábasisu*. Ovdje imamo i autodeskripciju, kojom on sebe prikazuje kao osobu koja je miran, dobar i apsolutno kompetentan vođa. Ksenofon je – poput Cezara kasnije – svoj vlastiti heroj koji je svoje trupe odveo do jugoistočne obale Crnog mora. On sebe opisuje kao, rečeno modernom pop-terminologijom, ‘zvijezdu’, kao supervojskovođu. Bez sumnje, vrhunac je opis dolaska na obalu. To je integrirano, glorificirajuće ratno novinarstvo, puno akcija koje vas naprosto zanesu.

Aleksandar Veliki (356-323) je vjerovatno imao prvu 'jedinicu ratnih izvještača'. Izvještaji, koji su trebali da posluže svrsi, slani su s ratišta u Makedoniju na Dvor, tamo su ih umnožavali i širili sa propagandističkim ciljevima. Njegov dvorski pisar Kalisten je, kako bi ostavio utisak na protivnike, raširio i najpodobniju tvrdnju – da je Aleksandar sin Zevsa.

U suštini, uvijek postoji opasnost da ratni izvještaji postanu propaganda³⁴ pobjednika. U Gaju Juliju Cezaru (Gaius Julius Caesar, 100-44) Lucy Maynard Salmon u *The Newspaper and the Historianu* (1923: 195) vidi “the first war correspondent of modern times”. Izvještaji o galskom i građanskom ratu bili su integrirani ‘novinarski’ izvještaji i pravdanja, odnosno politički motivisana propaganda. *Bellum Gallicum* je prije svega propaganda koja veliča Cezara i brani njegove akcije. No, nepobitno je da se ni o jednom drugom vojskovođi antičkog doba nije detaljnije izvještavalo nego o Cezaru.

Kontrola novinara poslije pronalaska štamparskog stroja: Nakon pronalaska štamparskog stroja i pronalaskom novina dramatično su

³⁴ Herodot von Halikarnassos (oko 485 – oko 425. g. p.n.e.), kojeg je Cicero nazvao *pater historiae* (otac historiografije), (*De Legibus* I, 1, 5), smatra i 'novinskim agentom' u službi Atine (Viereck, 1930: 16 f; Brown, 1963: 13).

se pojačala nastojanja za kontrolom informacija.³⁵ Već su se prvi autori koji su se bavili novinama upustili u ratno izvještavanje. Kaspar Stieler je 1695. u svom radu o korisnosti novina *Zeitungs Lust und Nutz* zahtijevao objektivno ratno izvještavanje: „Novinar treba da ispriča o najnovijim trgovinama u svijetu a da ne kaže šta on sam o tome misli, bilo pravo ili krivo.“ („Der Zeitunger soll die neuesten Händel der Welt erzählen, ohne zu sagen, was er davon denkt, ob recht oder nicht.“) Još je u Tridesetogodišnjem ratu prepoznat značaj ratnog izvještavanja odnosno medija.³⁶ Wallenstein i Gustav Adolf su prilikom osvajanja jednog grada zauzeli novinsku kuću (Groth, 1929: 9). Gustav Adolf je čak imao vlastite novine s ratišta, u kojim je širio informacije o bitkama (pobjedama).

U Njemačkoj je osobito u Pruskoj bila izražena svijest o značaju ratnog izvještavanja. Istina, nije bilo 'integriranja' u modernom smislu te riječi, ali su novinari bili pod strogom kontrolom. Friedrich II (Veliki) pokušao je, naprimjer, za vrijeme Prvog šleskog rata (1740-1742) da upravlja i izvještavanjem medija u inozemstvu. Pritom se dijelom postupalo dosta nasilno. Povremeno su premlaćivani strani novinari koji nisu pisali propruski. Kralj je imao konkretne predodžbe o ulozi novinara u ratu (Consentius, 1904: 243). Olakšan mu je posao. Nije morao ništa sam pisati. Trebao je da bez izmjena štampa članke koji su mu dostavljani. U ratu su zvanični članci trebali da „razmišljanje velike publike usmjere u željenom pravcu“. Po Ernstu Consentiusu važno je (1904: 245): „Berlinske listove kralj je koristio za izvođenje pravih medijskih manevara.“

³⁵ Istina, razmjer ratnog izvještavanja se tokom vremena smanjio u odnosu na druge izvještaje; vidi Wilke 1984.

³⁶ Rostock je 1627. zabranio da se objavi nešto o švedskim porazima (u švedsko-poljskom ratu), jer se nisu željeli pokvariti odnosi sa Švedskom. Nürnberg je na sličan način upozorio da se grad ne smije dovesti u nemilost cara (Kunczik, 1997: 53).

Koliko je bila i ostala teška vojna kontrola novinara koji žele da izvještavaju istraživački pokazalo se već tokom Napoleonovih ratova. Peteru Finnertyju, koji je radio za *Morning Chronicle*, 1809. godine pošlo je za rukom da dospije na palubu britanske ekspedicije koja je jedrila u područje Šelde. Finnertyja su otkrili (Hohenberg, 1964: 7): „As soon as the Admiralty learned that a newsman was aboard one of its warships, presumably ready to give away all its secrets to the enemy (and the public at home), he was ordered home back at once. In a blaze of undesirable publicity, the unlucky Finnerty was tried and sentenced to prison for eighteen month.” U vezi s Napoleonovim ratovima se sir Arthur Wellesley, vojvoda od Wellingtona (1769-1852), u pismu iz Badajoz, pisanom 21. decembra 1809. lordu Liverpoolu, ministru rata (secretary for War), žalio na izvještaje korespondenta *Timesa*, Henryja Crabbea Robinsona. Tvrdili su da tako detaljno izvještava o ratu (Bullard, 1974: 6) da neprijatelj dobija tačne informacije o broju pukova, njihovom položaju, naoružanju i borbenom moralu:

“I beg to draw your Lordship's attention to the frequent paragraphs in the English newspapers describing the position, the numbers, the objects, the means of attaining them possessed by the armies in Spain and Portugal. In some instances the English newspapers have accurately stated, not only the regiments occupying a position, but the number of men fit for duty of which each regiment was composed; and the intelligence must have reached the enemy at the same time as it did me, at a moment at which it was important that he should not receive it.”

Početak sistematskog ratnog izvještavanja: Krimski rat (1853-1856) smatra se prvim ratom o kojem je štampa sistematski izvještavala. Najpoznatiji reporter je bio William Howard Russel. Predbacivali su mu da njegovi članci, koji se objavljuju u Engleskoj, daju važne informacije neprijatelju. Russell je svakako bio svjestan

problematike nezavisnog izvještavanja. Pitao je svog izdavača Johna Delanea iz *Timesa* (Holmes, 2001: 971): „Da li da pišem sve – ili da držim jezik za zubima?“ („[...] am I to tell these things or hold my tongue?“). Već su na Krimu korespondenti bili ‘integrirani’, to jest u kantini su dobijali svoju porciju i imali su smještaj.

Još ranije, za vrijeme meksičko-američkog rata (1846-1848), integracija novinara se „pokazala dobrom“. Najpoznatiji ratni izvještač je bio George Wilkins Kendall, suosnivač *Picayunea* iz New Orleansa. Jahao je s vojskom i, prema Hohenbergu (1964: 40), bio je više vojnik nego reporter. Jedan drugi reporter, James L. Freamer iz *Delta* iz New Orleansa, u bici kod Montereyja ubio je jednog meksičkog oficira i ukrao je njegovog konja.³⁷ Oba su novinara bili i osobe koje su zvanično prenosile vijesti.

Za vrijeme rusko-japanskog rata (1904-1905), po izbijanju neprijateljstva, u Tokio je stiglo oko stotinu korespondenata koji su pokušali da se akreditiraju kod japanske vojske u Mandžuriji. Japanci su (nije bilo slobodnih medija) u birokratiji „zagubili“ njihove zahtjeve, te su u proljeće i u ljeto 1904. godine korespondenti u Tokiju čekali da ih odvedu u Mandžuriju. Kada se to konačno i dogodilo, nisu imali priliku da izvještavaju o zauzimanju Port Arthura, što im je prethodno bilo obećano. Po Hohenbergu (1964: 179), japanski oficiri koji su bili u njihovoj pratnji imali su ulogu zatvorskih čuvara. Kada su novinari protestovali kod japanske vrhovne komande zbog kontrole informacija i tražili da im se omogući da vide akcije, u noći poslije tog protesta u tri sata ujutro pokrenut je dugi marš koji nije vodio nikuda. Ono malo reportera

³⁷ Nabranjanje učešća novinara u borbama bi uveliko razbilo okvire ovog priloga, stoga je samo proizvoljno spomenut špansko-američki rat ili aktivnosti Winstona Churchilla u svojstvu ratnog reportera, npr. u Burskom ratu.

koji su dospjeli u Mandžuriju pratili su vojni atašei i, po Royleu (1989: 109 ff), oni nisu imali nimalo slobodnog prostora.

Prvi svjetski rat: Tokom Prvog svjetskog rata integrirano novinarstvo bilo je sasvim uobičajeno. Britanci su u početku imali najstrožiju cenzuru. Njihov pronalazak je 'official eye-witness' (Knightley, 1975: 86ff). Ovi izvještaji svjedoka se, doduše, nisu mogli pohvaliti prekomjernom novinarskom dinamikom (npr. bilo je izvještaja o vremenu: „fine with less wind, although the nights are now much colder“, ili o trupama: „several have received their baptism of the fire during the week“). Ako želimo da ovo pažljivo formulišemo, reći ćemo da to i nije baš bio vrhunac istraživačkog novinarstva. Konačno je u junu 1915. vojski na front puštena nekolicina „writing chappies“ (bile su zabranjene informacije o jedinicama i mjestima).³⁸ Uvijek je bio prisutan cenzor. Novinare su u pratnji oficira i šofera vozili na bojište, a potom bi ih, u odajama u kojim se nalazila glavna komanda, kraljevski ugostili.³⁹ Posebno istaknut cilj je pritom bio Frederick Palmer (1934), koji je zastupao najvažnije američke agencije za vijesti. On je bio jedini stranac u prvoj grupi novinara koja je pratila britanski ekspedicijski puk u Francuskoj. Postao je izuzetno važan za britansku propagandu. Palmer je po završetku rata rekao da mu je tek dosta kasno postalo jasno da je u korist Britanaca širio propagandu koja je imala za cilj da se SAD uvuče u rat (vidi Knightley, 1975: 121).⁴⁰

³⁸ Phillip Knightley (1975: 96) piše: „They were in officer’s uniform, without badges or insignia of rank (although they had honorary status as captains), and wore a green band on the right arm.”

³⁹ “They were then wined and dined at the headquarters chateau and quietly briefed about the British case”; Knightley, 1975, 121.

⁴⁰ Palmer je, po ulasku SAD-a u rat, bio odgovoran za to što su Amerikanci korespondentima na raspolaganje stavljali vozilo sa (civilnim) vozačem kako bi mogli praviti izvještaje sa ratišta (Stein, 1995: 48).

Njemački novinari su bili perfektno 'integrirani' (pojam još nije postojao). Kvalitet njemačkog ratnog izvještavanja o Prvom svjetskom ratu je u Njemačkoj bio toliko 'dobar' da je car Wilhelm povodom svog rođendana 27. januara 1915. godine u velikoj glavnoj komandi izjavio prisutnim ratnim izvještaičima: „Zaslužujete od mene svaki kompliment. Pišete famozno! Osobno vam zahvaljujem! Odlično obavljate posao. Rado čitam vaše članke, širite izuzetan patriotski duh. I za naše ljude u rovovima je od velike važnosti da im, kada smo u prilici, pošaljemo takve stvari.“ Sposobnost Nijemaca da strane ratne izvještaiče kroz PR pridobiju za širenje vlastite stvari je, u odnosu na Britance, bila prava amaterska. Vojska je bila protiv toga da novinari dospiju na ratište; izuzetak je bio švedski pronalazač Sven Hedin: *Nach Osten!* (1916). Matthias Erzberger (1875-1921), koji je organizirao njemačku propagandu, trudio se da stranim novinarima omogućava putovanja na front. Ljubav mu nije uzvraćena. Erzberger (1920: 7) piše: „Kad nam je pošlo za rukom da nekolicinu talijanskih novinara privolimo na put u Njemačku, vojska ih je primila krajnje hladno.“ Erzberger (1920: 8) komentira: „Nijemci su u zemlji i inostranstvu tvrdili: Niko nas ne voli!“ Nisu željeli da se, po mogućnosti, u domovini javno sazna o ratnim mjerama i događajima. Osim toga, plašili su se da bi informacije mogle koristiti neprijatelju.

Drugi svjetski rat i hladni rat: U Drugom svjetskom ratu je također bilo integracije novinara. U Njemačkoj su čak formirane propagandne jedinice kojim su pripadali novinski i radijski novinari, fotografi, kamermani, novinski crtači i slikari. Ovi novinari su bili poput vojnika na frontu. Glavna komanda Wehrmachta (*OKW, Oberkommando Wehrmacht*) utvrdila je: „Ratni izvještaič je od danas vojnik, obučeni vojnik koji pištolj, bombu, pušku i mitraljez zna koristiti isto tako dobro kao i pisaću mašinu, fotoaparat, filmsku kameru i radio. [...] On fotografije, piše i bori se na kopnu, na moru, u zraku. [...] On je borac, ne 'novinar', vojnik, nije pisac ili fotograf.“

(„Der Kriegsberichter von heute ist Soldat, ausgebildeter Soldat, der mit Pistole, Handgranate, Gewehr und MG genau so umzugehen versteht wie mit Schreibmaschine, Photoapparat, Filmkamera und Rundfunkgerät. [...] Er photographiert, schreibt und kämpft zu Lande, zur See, in der Luft. [...] Er ist Kämpfer, nicht 'Journalist', Soldat, nicht Schreiber oder Photograph.“)

U periodu nakon Drugog svjetskog rata – za vrijeme hladnog rata – i privatna preduzeća, poput *United Fruita*, kako bi provela svoje ciljeve, bavila su se integriranjem novinara (organizirala su se putovanja novinara pod kontrolom preduzeća u tzv. „banana-republike“). Tako se u SAD-u na javno mnijenje utjecalo do te mjere da je 1953. godine demokratski izabrana vlada u Gvatemali, koja je htjela da ekspropirira zemlju *United Fruita*, proglašena komunističkim bastionom, i od SAD-a se tražilo da je, u cilju vlastite zaštite, sruši (Kunczik, 1997a: 246 ff).

Vijetnamski rat: Vijetnam, u kojem je u velikoj mjeri bilo moguće slobodno izvještavanje, postao je odlučujući za diskusiju o ulozi novinara u ratovima.⁴¹ Na početku američkog angažmana su vlada i mediji smatrali da su u zajedničkom pohodu protiv komunizma. Kako je već rečeno, s obzirom na ideološko podudaranje, uopće nije bilo potrebno 'integriranje'. Činjenica da nije bilo cenzure, međutim, nije značila da američka vlada nije poduzimala napore da upravlja izvještajima. Senator William Fulbright (1971: 94 ff) pričao je da je Pentagon redovno na scenu stavljao slike iz rata kako bi, prije svega na TV-u, širio povoljne perspektive u korist vlade. Kennedyjeva administracija je poduzimala znatne napore kako bi kontrolisala

⁴¹ Razlozi zbog kojih su izvještaji iz Vijetnama ostali necenzurisani bili su isti kao i oni zbog kojih se inače vrši cenzura. Cenzura, koja je u Vijetnamu vladala za vrijeme vladavine Ngoa Dinh Diema (ubijen 1963), po padu režima više se nije uvodila jer se nisu željele pokrenuti diskusije o američkom angažmanu u Vijetnamu.

izvještaje. *Cable 1006* State Departmenta (1962) je 'Information Serviceu' u Sajgonu (Williams, 1987: 214) rekla da novinare ne treba voditi da posjete ona ratišta čija bi posjeta mogla rezultirati 'undesirable stories'.

Informativna američka agencija *United States Information Agency* (USIA) hrabrila je novinare širom svijeta da dođu u Vijetnam i steknu vlastite utiske. Nuđena je finansijska pomoć. Richard West, britanski novinar, napisao je (Knightley, 1975: 382): "Even those who came at their newspaper's expense are likely to be overwhelmed by the help and hospitality they receive from the American propaganda machine. [...] They are bound to be grateful. Moreover, they feel a natural sympathy for the pleasant and long suffering GIs. In consequence, there is a danger of their becoming simply a part of the military propaganda machine."

Mnogi vojni dužnosnici i političari argumentiraju da je necenzurisano medijsko izvještavanje (osobito televizija), konačno, bilo krivo i za vojni poraz SAD-a. Zbog necenzurisanog, a time brutalnog prikaza američkih gubitaka, erodirala je podrška javnosti. Predsjednik Nixon (Hallin, 1986: 3) rekao je da je prikazivanje patnji i žrtava na TV-u dovelo do demoralisanja nacije. Svejedno da li je ova američka varijanta legende o nožu u leđa istinita ili ne (a nije tačna): dejstvo je bilo realnost. Uvedena je stroga kontrola ratnih korespondenata. To se prvo odnosilo na Britance za vrijeme Falklandskog rata, u kojem je mogao sudjelovati samo mali broj odabranih novinara (*Pool-System*). Novinare su, prilikom herojske pobjede Amerikanaca nad vojnom velesilom Grenadom, sistematski držali postrani.

Sidle-Report: S obzirom na nezadovoljstvo novinara,⁴² formirana je grupa novinara i vojnih dužnosnika koja je pod rukovodstvom generalmajora Winanta Sidlea istražila odnos novinarstvo – vojska u konfliktnim situacijama i izradila prijedloge. Za vojsku se, između ostalog, ustanovilo da bi se istovremeno sa vojnim planiranjem trebao obezbijediti utjecaj na javnost pomoću poola. Novinari bi se trebali lično obavezati i dobrovoljno prihvatiti smjernice izvještavanja. Ako ih ne budu poštovali, izgubit će akreditaciju. Osnovni princip tzv. *Sidle-Reporta* (Young und Jesser, 1997: 147 f) ostao je samo lijepa fraza, prema kojoj je trebalo da važi da “American journalists, print and broadcast, with their professional equipment should be present at US military operations ... permitting independent reporting to citizens of our free and open society to whom our Government is ultimately accountable”. Ova fraza je zaboravljena već u Panami, u borbama protiv Noriege, kada su ponovno uklonili novinare.

Golfski rat i formiranje poola: U prvom američkom golfskom ratu je dominirao sistem poola.⁴³ Po Johnu R. MacArthuru (1992) vlada SAD-a nikada nije namjeravala da dopusti izvještavanje o ratu koje bi preslikavalo stvarnost. Čak se i početak rata u Golfu dogodio u medijskoj špici, u “prime-timeu” (najbolje vrijeme za emitovanje u SAD-u). Prvi talas napada savezničkih aviona došao je do Bagdada upravo u trenutku kada su na američkoj Istočnoj obali emitirane vijesti. Zahvaljujući CNN-u, milioni ljudi su ga mogli gledati uživo. Novinari su bili obuhvaćeni ‘poolom’ i imali su samo ograničen

⁴² Walter Cronkite, poznati „Anchor“ CBS-a, 25. februara 1991. godine o sistemu vijesti s poola rekao je sljedeće (Woodward, 1993: 11): „With an arrogance foreign to the democratic system the U.S. military in Saudi Arabia is trampling on the American people’s right to know.”

⁴³ U njemačko-francuskom ratu 1870/71 su, po mojim saznanjima, novinari dobrovoljno osnovali prvi sistem vijesti sa poola (Holmes, 2001: 972). Reporteri *New York Tribunea* (George Smalley) i *London Daily Newsa* (Archibald Forbes) dogovorili su se da razmjenjuju i koriste depeše koje su pisali.

pristup ratnim dešavanjima. Tako su postali, kako je Malcolm W. Browne iz *New York Timesa* rekao, “an unpaid employee of the Department of Defense, on whose behalf he or she prepares the news of the war for the outer world” (Massing, 1991: 23). Glasnogovornik Pentagona Pete Williams je konstatirao (Boot, 1991: 24) “the best war coverage we’ve ever had”. Slike koje su se, po mišljenju SAD-a mogle negativno odraziti na javnost, nisu pokazivane.

General Norman Schwarzkopf je bio ubijeđen da su američke novine i televizijske stanice postale važan izvor informacija za Irak. Ali ni sistem vijesti s poola nije funkcionisao besprijekorno. General Schwarzkopf se tako požalio (1992: 570) „da smo morali sada izaći na kraj sa više od trinaest hiljada reportera u ratnom području; na frontu je bilo stalno prisutnih stotinu osamdeset članova novinarskog poola“. Schwarzkopf u svojim ratnim memoarima *It Doesn't Take a Hero (Man muß kein Held sein; 1992: 499)* opisuje kako je 14. novembra 1990. godine pozvao svoje najviše oficire u Dharhan kako bi im objasnio operaciju 'Desert Shield'. Schwarzkopf je naglasio potrebu da se informacije drže u tajnosti (1992: 500): „Novinari će vas bombardovati pitanjima. Ne želim da govorite o vojnim operacijama. Tačka. Neću da govorite o svojim snagama. Tačka. I ima da ovo isto utuvite u glavu svakom svom oficiru pojedinačno. Sasvim mi je svejedno šta će reći tamo neki kaplar, ali mi nije svejedno ako neki od oficira dopusti da ga novinari tako smotaju da ne zna držati jezik za zubima. Ovim vam kažem da ću postupiti apsolutno brutalno, *brutalno* prema svakome ako primijetim da je odao tajne informacije.” Ron Wildermuth, šef Odjela za rad s javnosti u Glavnoj komandi, napisao je tajni memorandum (Annex Foxtrot) čije je centralno pravilo glasilo (MacArthur, 1992: 7): „News media representatives will be escorted at all times.“

Ali nije bilo moguće potpuno kontrolisati ni same novinare u poolu. Početkom februara su, kako je rekao Schwarzkopf (1992: 570), na

CNN-u postali svjedoci izvještaja „uživo“ jedne reporterke iz poola koja je, iako je uz nju kao pratilac bio jedan oficir, izvijestila: „Ovdje gdje se sada nalazim je upravo završen značajan artiljerijski duel između 82. vazdušno-desantne divizije i Iračana.“ Smatrao je da je ovo izuzetno važna i dragocjena informacija za protivnika jer se sada moglo otkriti da je jedna divizija otišla na položaj kako bi izvela bočni napad – činjenice koje su saveznici već tri sedmice tajili s mnogo muke. Ovdje se pak pokazuje dilema: slobodno izvještavanje o vojnim akcijama dovodi u opasnost živote vlastitih vojnika. Nekoliko dana kasnije je *Newsweek* objavio jednu kartu koja je skoro detaljno pokazivala plan napada. Schwarzkopfa (1992: 570) je smirio general Powell iz Washingtona rekavši da se radi o špekulacijama poznatim već čitavu sedmicu. Po zauzimanju grada Kuvajta novinare više niko nije mogao zadržati i poolovi su se raspali. Wildermuth je izvijestio Schwarzkopfa (1992: 603): „Svi reporteri su sada na putu u centar Kuvajta. Treba im za naslovnice i totalno su van sebe.”

Kontrola integriranjem: Negativne reakcije novinara na medijski pool dovele su do etabliranja *embedded journalism*a. Ministarstvo odbrane SAD-a⁴⁴ organiziralo je treninge kao pripremu za ovaj „novi“ vid izvještavanja. Novinari bi dolazili u trupu mogli su izbliza doživjeti borbe i o tome izvještavati; doduše, nisu smjeli dovoditi u opasnost trupe (npr. bez podataka o lokaciji). Sve u svemu, izvještaji su bili pogodni za vojsku (npr. Pfau, 2005). Pratnja trupa je, po Walteru Jertzju i Carstenu Bockstetteu (2004: 66 f), imala za posljedicu da je nuđeno mnogo slika sa TV-a: „sve uživo u 'Reality-War TV'“. Prema ovim autorima, nije se širilo mišljenje, nego uglavnom činjenice (izvještaji o borbama), pri čemu su izostavljane „stvarno brutalne slike“. U personaliziranim 'pričama' je izvještavano o pojedinim borbama a da se nije zalazilo u strateške aspekte

⁴⁴ Pentagon je definisao 'embedding' kao „living, eating, moving, in combat with the unit (the journalist is attached to)“; Pfau, 2005: 469.

(Mosdell, 2008). Kvalitet integriranog novinarstva podsjeća na francuskog cara Napoleona III, koji je 1866. rekao da novinari bitke opisuju poput cirkusa.⁴⁵

No, nekolicina 'embedded' reportera koji su sudjelovali u iračkom ratu (Dietrich, 2007) u integriranom novinarstvu je vidjela „ogroman napredak za ratno izvještavanje“ – pristup ratnim područjima, lako pribavljanje informacija, te sloboda izvještavanja. Novinari su bili svjesni i toga da izvještavaju samo o jednom malom dijelu ratnih događanja. Američkoj vojsci je, sve u svemu, pošlo za rukom da, držeći u tajnosti vojne informacije, omogući pristup ratnom području.

Odnos novinarstvo – vojska može ovako poprimiti simbiotski karakter. Jedan novinar BBC-a se, naprimjer, (iz razumljivih razloga) umiješao u borbu (Miller, 2004: 11): „I think these guys are going to attack us.“ Napadač je uništen: „And of course all the unit were delighted. From then on the bonding grew tighter.“ S druge strane, Gerhard Paul (2006: 84) izvještava da jedanput, za vrijeme napredovanja prema Bagdadu, nije bilo događaja vrijednih izvještavanja. Stoga je jedan već napušteni irački tenk zapaljen bombama kako bi kamermani i fotografi imali šta snimiti: „Cijela scena je izgledala kao da je nastala za vrijeme bjesomučnih borbi.“ Bundeswehr također 'integrira' novinare u Afganistanu (kada to ne bi učinio, novinari bi valjda bili bespomoćni i bez orijentacije). Bettina Gaus (2004: 77) priča o putovanju u Afganistan (Kunduz) u februaru 2004. godine, na kojem su se oficiri za rad s medijima brinuli o njoj i kada je imala na raspolaganju terensko vozilo. Neizbježna posljedica toga je bila (2004: 78), „da se dio afganistanske stvarnosti koji sam

⁴⁵ Mathews (1957: 109), citirana jedna vijest *New York Timesa* od 3. jula 1866.

imala priliku da vidim u velikoj mjeri podudarao sa dijelom koji je njemačka armija smatrala relevantnim“. No, vjerovatno da bi pogrešna reakcija bilo totalno novinarsko odbijanje takvog načina rada. Važno je da recipijenti izvještaja znaju kako oni nastaju.

Zaključci: Sve u svemu, integrirano novinarstvo nije ništa novo, nego je samo postupak koji se već odavno praktikuje da se spriječi istraživačko novinarstvo i da se kontroliše izvještavanje u medijima. Integrirano novinarstvo je sastavni dio vojnog upravljanja informacijama, prilikom kojeg više ne važi ona poznata rečenica sir Garneta Wolseleya iz *The Soldier's Pocketbooka* (1869), u kojoj je ratnog izvještaja okarakterizirao kao “[...] those newly invented curses to armies who eat the rations of the fighting man and do not work at all”.⁴⁶

Integrirani ratni izvještači su u pravilu pomagači vojske, a ne novinari koji istražuju slučajeve. Istraživačko novinarstvo i objektivno izvještavanje su u ratnim vremenima nepoželjni i kod vojske i kod vlade, pri čemu se ne može tek tako odbaciti argument da je bitna sigurnost vlastite strane. Argument da medijsko izvještavanje koristi protivniku postao je standardno obrazloženje za provođenjem cenzure u ratnim vremenima. Winston Churchill (1874-1965) je u novembru 1940. na jednoj sjednici kabineta *BBC* okarakterizirao kao „an enemy within the gates; continually causing trouble; doing more harm than good“. I nekadašnji kancelar Njemačke Helmut Schmidt je smatrao da kada bi se u ratu sve informacije objavljivale neprovjerene i kada bi protivnik tako dobio uvid u situaciju onog drugog „na neodgovoran bi se način mogle ugroziti vlastite trupe i, eventualno, nepotrebno bi se moglo utjecati na završetak rata“. Ova argumentacija se provlači

⁴⁶ Vidi Sibbaldu 1993, 1; Bullard 1974, 1.

kroz sve ratove o kojim se izvještavalo i izvještava. Pritom se čini da se mnogi vojni dužnosnici više plaše medija nego protivnika. Za vrijeme Vijetnamskog rata predsjednik Richard Nixon je rekao: „Our worst enemy seems to be the press.“ Ovo je ključni iskaz: Zbog toga se mediji, po mišljenju vojske i politike, u ratnim vremenima moraju sprječavati da izvještavaju o svemu. No, ja mislim da i u vrijeme rata istraživačko novinarsko prikupljanje informacija ima svoje prednosti ako bi se dobijene informacije odgovorno koristile tek po završetku rata.

Literatura

Arnbruster, Jörg, Durch den Sehschlitz des Panzers. Risiken- und Nebenwirkungen des eingebetteten Journalismus, u: Löffelholz, Martin, Trippe, Christian F. und Hoffmann, Andrea (Hrsg.), Kriegs- und Krisenberichterstattung. Ein Handbuch, 112-115, Konstanz, 2008.

Boot, William, The Pool. u: Columbia Journalism Review, May/June 1991.

Brown, J. A. C., Techniques of Persuasion. From Propaganda to Brainwashing, Harmondsworth, 1963. (Penguin).

Bullard, F. Lauriston, Famous War Correspondents, London, 1914 (Isaac Pitman & Sons).

Burrow, John, A History of Histories. Epics, Chronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century, New York, 2008 (Knopf).

Büttner, Christian, von Gottberg, Joachim und Metze-Mangold, Verena (Hrsg.), Der Krieg in den Medien, Frankfurt a. M., 2004 (Campus).

Chambers, John Whiteclay, The Oxford Companion to American Military History, New York, 1999.

Cobet, J.: Herodot, Historiai, u: Reinhardt, V. (Hrsg.), Hauptwerke der Geschichtsschreibung, Stuttgart, 1997.

Consentius, Ernst, Friedrich der Große und die Zeitungs-Zensur. Mit Benutzung der Akten des Geheimen Staats-Archivs, in: Preußische Jahrbücher, 115, 1904, 220-249, Berlin (Verlag von Georg Stilke).

Daniel, Ute (Hrsg.), Augenzeugen. Kriegsberichterstattung vom 18. zum 21. Jahrhundert, Göttingen, 2006 (Vandenhoeck & Ruprecht).

Dietrich, Sandra, Embedded Journalisms: Ursprünge, Ziele, Merkmale, Probleme und Nutzen von „Embeddedness“ am Beispiel des Irak-Krieges 2003, Saarbrücken, 2007 (Verlag: Dr. Müller).

Erzberger, Matthias, Erlebnisse im Weltkrieg, Stuttgart und Berlin, 1920 (Deutsche Verlags-Anstalt).

Ford, Ford Maddox, The March of Literature. From Confucius' Day to Our Own, Normal, IL, 1998; prvi put objavljeno 1938.

Fulbright, J. William, Das Pentagon informiert oder Der Propaganda-Apparat einer Weltmacht, Reinbek, 1971.

Gaus, Bettina, Frontberichte. Die Macht der Medien in Zeiten des Krieges, Frankfurt a.M., 2004 (Campus).

Görisch, Wilhelm, Friedrich der Grosse in den Zeitungen. Beiträge zur Geschichte der Beurteilung Friedrichs durch die Zeitgenossen, Berlin 1907 (Czarnikow & Hollstein); Dissertation an der Universität Bern, 1907.

Goldstein, Tom (Hrsg.), Killing the Messenger. 100 Years of Media Criticism, rev. ed., New York, 2007 (Columbia University press).

Groth, Otto, Die Zeitung. Ein System der Zeitungskunde (Journalistik), tom 2, Mannheim, Berlin und Leipzig, 1929.

Hallin, Daniel, *The Uncensored War. The Media and Vietnam*, Oxford, 1986 (Oxford University Press).

Hedin, Sven, *Nach Osten!*, Leipzig, 1916 (F. A. Brockhaus).

Hohenberg, John, *Foreign Correspondence: The Great Reporters and Their Times*, New York und London, 1964 (Columbia University Press).

Holmes, Richard (Hrsg.), *Oxford Companion to Military History*, Oxford und New York, 2001 (Oxford University Press).

Hornblower, Simon und Spawford, Antony (Hrsg.), *The Oxford Companion to Classical Civilization*, Oxford und New York, 1998 (Oxford University Press).

IEC (International Encyclopedia of Communication) siehe: Donsbach, Wolfgang (Hrsg.), *International Encyclopedia of Communication*, Malden, MA, 2008.

Jertz, Walter und Bockstette, Carsten, *Militärpolitische Perzeptionen und die Zukunftsperspektiven des strategischen Informationsmanagements*, u: Büttner, Christian, von Gottberg, Joachim und Metze-Mangold, Verena (Hrsg.), *Der Krieg in den Medien*, 51-72, Frankfurt a.M., 2004 (Campus).

Knightley, Phillip, *The First Casualty. From the Crimea to Vietnam. The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth Maker*. New York 1975 (Harcourt, Brace, Jovanovich); *The First Casualty. The War Correspondent as Hero and Myth-Maker: From the Crimea to Kosovo*, London, 2001 (Prion Books).

Koszyk, Kurt, *Deutsche Pressepolitik im Ersten Weltkrieg*. Düsseldorf, 1968.

Kunczik, Michael, *Geschichte der Öffentlichkeitsarbeit in Deutschland*, Köln u.a., 1997 (Böhlau).

Kunczik, Michael, *Images of Nations and International Public Relations*, Mahwah, NJ, 1997a (Erlbaum).

MacArthur, John R.: *Second Front. Censorship and Propaganda in the Gulf War*. New York, 1992.

Massing, Michael: *Another Front*. u: *Columbia Journalism Review*, May/June 1991.

Mathews, Joseph J., *Reporting the Wars*, Minneapolis, Minn., 1957 (Univ of Minnesota Press).

Miller, David, *Information Dominance: The Philosophy of Total Propaganda Control?*, u: Kamalipour, Yahya R. und Snow, Nancy (Hrsg.), *War, Media, and Propaganda*, 7-16, London, 2004.

Mosdell, Nick, *Embedded Journalism*, u: IEC, 1502-1504, 2008.

Palmer, Frederick, *With My Own Eyes. A Personal Story of Battle Years*, Indianapolis, 1932.

Paul, Gerhard, *Der Bilderkrieg. Inszenierungen, Bilder und Perspektiven der 'Operation Irakische Freiheit'*, Göttingen, 2005 (Wallstein Verlag).

Pfau, Michael, *War Correspondents*, u: IEC, 5335-5339, 2008.

Pfau, Michael u.a., Embedded Reporting During the Invasion and Occupation of Iraq: How Embedding of Journalists Affects Television News reports, u: Journal of Broadcasting and Electronic media, 49, 2005, 468-487.

Poellinger, August, Johann Tserklaes von Tilly, Regensburg, 1932.

Prümm, Karl, Die Definitionsmacht der TV-Bilder, u: Daniel, Ute (Hrsg.), Augenzeugen. Kriegsberichterstattung vom 18. zum 21. Jahrhundert, Göttingen, 2006 (217-229). (Vandenhoeck & Ruprecht).

Roosevelt, Theodore, The Man with the Muckrake (speech delivered 1906), u: Goldstein, Tom (Hrsg.), Killing the Messenger. 100 Years of Media Criticism, rev. ed., New York, 2007, 105-111 (Columbia University Press).

Royle, Trevor, War Report. The War Correspondent's View of Battle from the Crimea to the Falklands, London, 1989; zuerst 1987.

Sallust (Gaius Sallustius Crispus), Sämtliche Schriften, Essen, 2004.

Salmon, Lucy Maynard, The Newspaper and the Historian, New York, 1923.

Schmidt, Wolfgang, Die Mobilisierung der Künste für den Krieg: Maler in Uniform, u: Deutsches Historisches Museum (Hrsg. Czech, Hans-Jörg und Doll, Nikola), Kunst und Propaganda im Streit der Nationen 1930-1945, 284-297, Berlin, 2007.

Schwarzkopf, Norman H., Man muß kein Held sein. Die Autobiographie, München, 1992. (Bertelsmann).

Sibbald, Raymond, *The War Correspondents: The Boer War*, Johannesburg, 1993 (Jonathan Ball).

Stein, M. L.: *Under Fire: The Story of American War Correspondents*, New York, 1968; revised ed., Parsippany, New Jersey, 1995 (Julian Messner).

Stieler, Kaspar, *Zeitungs Lust und Nutz*, Bremen 1969; prvi put objavljeno 1695.

Sturminger, Alfred, *3000 Jahre politische Propaganda*, Wien und München, 1966 (Herold).

Trippe, Christian F., *Journalistische Schlachtenbummler*, 19-28, u: Löffelholz, Martin, Trippe, Christian F. und Hoffmann, Andrea (Izd.), *Kriegs- und Krisenberichterstattung. Ein Handbuch*, Konstanz, 2008.

Viereck, George Sylvester, *Spreading Germs of Hate*, New York, 1930.

Watzlawick, Paul u.a., *Menschliche Kommunikation*, Bern, 1974.

Werner, Elke Anna, *Embedded Artists. Augenzeugenschaft als visuelle Strategie in Kriegsdarstellungen des 16. Jahrhunderts*, u: Knieper, Thomas, und Müller, Marion (Izd.), *War Visions. Bildkommunikation im Krieg*, 57-79, Köln, 2005 (Halem).

Wilke, Jürgen, *Nachrichtenauswahl und Medienrealität in vier Jahrhunderten*, Berlin, 1984.

Wilke, Jürgen, Kriege als Antriebsmomente der Mediatisierung: Historische Traditionen, u: Gutenberg Jahrbuch, 221-243, Mainz, 2005.

Williams, Kevin., Vietnam: The First Living-Room War, in: Mercer, Derrik, Mungham, Geoff und Williams, Kevin (Izd.): The Fog of War. The Media on the Battlefield, 213-260, London, 1987 (William Heinemann).

Woodward, Gary C., The Rules of the Game: The Military and the Press in the Persian Gulf War, u: Denton, Robert E. (Hrsg.), The Media and the Persian Gulf War, 1-26, Westport, Con., 1993 (Praeger).

Denton, Robert E. (Izd.), a.a.O., 1-26 (1993).

Young, Peter und Jesser, Peter, The Media and the Military. From the Crimea to Desert Strike, Houndsmill, Hampshire, 1997 (Macmillan).

